

NAİLÎ-İ KADÎM'İN SANATI VE KİŞİLİĞİ

İBRAHİM KUTLUK

Nailî-i Kadîm'in Sanatı ve Kişiliği üzerine yazdığımız bu inceleme "*Dünya Görüşü, Aşk Anlayışı, Sanatçılığı ve Kişiliği*" başlıkları altında ele alınmıştır.

Hayatı ve Eserleri üstüne yazdığımız inceleme Yüksek İslâm Enstitüsü yayınları arasında çıkmıştır¹.

İncelememizin dayandığı metin, henüz yayımlamak olanağına sahip bulunamadığımız eleştirili yayıma hazırlamış olduğumuz elimizdeki divandır.

Yazımızın ölçüsünü kısa tutmak istediğimizden, Nailî'nin devrini, devrindeki siyasi ve toplumsal olayları, bu yazımıza almamış bulunuyoruz. Kanımızca Nailî'nin hayatı üstüne yazmış bulduğumuz biyografi, dünya görüşü, sanatçı kişiliği, şairin yaşadığı devirle, toplumun ilintileriyle sıkı sıkıya ilgilidir. Hayatındaki karışık noktaları, uğradığı haksızlık ve talihsizlikleri, siyasi tarihimizin bu duraklama devriyle toplumun kalıplaşmış düşünüş ve o düşünüşlere göre davranışlarıyla açıklamak ve belirtmek mümkündür. Nitekim hal tercemesini yazarken bu usule başvurulmuştur².

Bilgisizliğin ve bilgiçliğin, bilime ve sağduyuya tercih edildiği, gericiliğin gerçeklere karşı ayaklandığı, dinsel hoşgörünün tüm ortadan kalktığı, kendi aralarındaki ufak ayırımlara bile katlanamadığı, çeşitli kargaşalıkların alabildiğine çoğaldığı, baş ve ayakların belli olmadığı, Padişah başta olmak üzere, rüşvetin, kötülüklerin olağan sayıldığı, hattâ teşvik gördüğü bir ortamda, elbette, düşünürler, yazarlar ve düşündüklerini söyleyenler baskı göreceklidir. Sanki hiçbir başka sorun kalmamış gibi kelâmcılarla mutasavviflerin birbirine girmesi toplum düzeninin nasıl bozulmuş olduğunu göstermeye yeter bir delildir.

Oysaki dış başarısızlıklar İmparatorluğun çöküntüsünü, gören görmeyen bütün gözlerin önüne serdiği halde, bunu kimse görmek istememektedir. İçteki malî bozukluk devletin itibarını büsbütün sarsmaktadır.

¹ *Nailî-i Kadîm, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Yayınları: 6, Osman Yalçın Matbaası, 1962.

² Bk. Adı geçen eser, *Nailî-i Kadîm, Hayatı ve Eserleri*.

Nailî böylesi bir ortamdan, zamandan ve yerden, kasidelerinde, acı acı yakınmış, zamanın kendisine zulmettiğine inanmıştır. Adı karıştığı bazı olaylar yüzünden iki kez sürülmesine sebep olmuştur.

Yalnız şu var ki: zamanın kötülenmesine sebep asıl baştakiler olduğu halde, Nailî, devranın düzelmesini de, ne yazık ki, yine onlardan istemekte ve beklemektedir. Şunu insafı olarak belirtmek gerekir ki, Nailî her Sadr-ı Azama kaside yazmamıştır. Sofu Mehmet Paşa vasfındaki kasideleri genel bir inancın kanıtıdır. Çöküntü halindeki toplumu, düzensiz dünyayı bu dindar ve güngörmüş Sofu Mehmet Paşa düzeltirecektir sanki. Bu inanç, hem dünyanın gidişini bilememekten, gerilikten, hem de doğunun değer yargılarının güngörmüş kişilerde bulmaya alışkın saygılarından ileri gelmektedir¹.

Makalemizde kısaca değindiğimiz siyasi ve toplumsal çevre, olaylar, şairin hem hayatına, hem de dünya görüşüne, sanatçı kişiliğine etkide bulunmuş olmasındandır. Siyasi ve toplumsal olayların, önemsiz ve nedensiz iç kavgaların hızlı akışı, kimi zaman değişmezliği, kimi zaman da yön değişikliği, bitmez tükenmez bunalımlar Nailî-i Kadîm'in şiirlerindeki düzensizliğin nedenleridir. Hayatı hakkındaki oldukça geniş bilgiyi de, bu usulle, divanındaki şiirlerinden çıkartmış bulunmaktayız. Feleğin sillesini yediğine inanması, değerine yakışır mumamele görmediği sanısı, dünyaya küsmesi, kendinin bir kenara itilmiş olduğu kanısı ve inancı, kısacası iyimserliği, kötümserliği, karamsarlığı hep çevresinden, çevresindeki olaylardan ileri gelmektedir.

Çünkü düzensiz toplumlarda aydının kaderi daima tarizlere, iftiralara hedef olmaktır. Çilesi, ölünceye değin sürüp gidecektir. Toplumun dışına da çıkamayacağına göre, bundan ne denli yakınırsa yakınsın, olana, başına gelene katlanacaktır. Nailî'nin bu katlanışını doğunun tevekkülü ile açıklamak mümkündür. Çabasız, karşı koyma gücünü yitirmiş doğu toplumları için hep çaresizlikler vardır. Çaresizliği yemektense katlanmak, olanı Tanrı'dan geldi saymak, böylece de katlanışı haklı göstermek, ve bunda manevi bir haz bulmaya çalışmak doğulunun tek kurtuluşudur. Nailî de bu katlanışı şiirlerştirmiştir. Acılarını şiirli bir tevekkülde göreceğiz.

D ü n y a G ö r ü ş ü

Dinsel bir devlet düzeni içinde her ne kadar, ana görüş, temel düşünce ve inanç bir olsa da, her insan gibi, şair de, inanç ve geleneklerin-

¹ Ayn. Eser, s. 13 ve devamı.

de ufak-tefek değişiklikler yapabilir. Fakat bu değişiklik pek önemli birşey olmadığından biz bu dünya görüşünü biraz sınırlandırmak zorundayız. Bir kez şair, hiç şüphe yok ki, İslâmi düşünmek mecbûriyetindedir¹. Bunun nedeni ise çok açıktır: bir kez Nailî'nin dine inancı sağlam ve bütündür, sonra toplum da, böyle düşünenlerden başkasını uygun karşılamadığından, toplumda yer vermediğinden, hayatına kıymasa bile, arasında yaşamasına hak tanımadığından, davranışlarına göz yummadığından, başka türlü düşünemezdi. İşte şair de kendisini kapsayan bu kayıtlar arasında, kendine göre bir dünya görüşü veya felsefesine sahip olmuştur. Yaşayan her insan, dünya ve ötesi hakkında, iyi kötü, doğru yanlış bir fikre sahiptir. Bu fikirler ne vakit üstün bir nitelik taşır ve ne kadar beşerîleşirse o kadar önem kazanır, biz de, ancak o zaman, bunu bir felsefî görüş sayarız.

Nailî'nin bulunduğu devir kelâmcılarla mutasavviflerin kıyasıya savaştığı, vuruştığı bir devirdir. Kelâmcılar hoşgörünün her yandan kapılarını kapattığından, bağısız düşünmek ve düşündüğünü yazmak imkânı olmayacaktır. Belki de kelâmcılar dâvayı kazanacak olursa şiir söylemek bile imkânsızlaşacaktır. Nailî'nin de, şüphesiz, daha çok hoşgörüsü olan, kul ile Tanrı arasına girilemeyeceğini ve karışılmıyacağını özbenliklerde duyurmuştu çalışan tarikatı seçmesi veya onlara bağlanması (muhib) gerekliydi. Nitekim Nailî'de Halvetî'liğe girdi (intisâb etti)² Mevlevîliğe de sevgisi vardır; özellikle Mevlâna'ya son-

¹ *Yok Nâiliyâ şüphemiz encâm-ı verâda*
Bu gerdiş-i eflâkde hayran bilirüz biz
 (Gazel, 135/5).

² *Sûretde pây-der-gil olan halvetîleriz*
Ma'nide ârş-menzil olan halvetîleriz
Zâhirde bu'd-i menzîlimiz görmeniz ba'îd
Biz kurb-ı Hakka vâsıl olan halvetîleriz
Rencûr-ı illet-i kader-i mâ-sivâya biz
Mahz-ı şifâ-yı âcil olan halvetîleriz
Olduk verâ-yı bâr-geh-i kurbden habîr
Halvet-serâya dâhil olan halvetîleriz
Aldık sabak edîb-i debistân-ı aşkdan
Ders-i fenâda kâmil olan halvetîleriz
Bir zerreyüz velîk sipîhr-i hakîkatin
Hurşîdine mukaabil olan halvetîleriz
Âzâde-i telâtum-ı emvâc-ı kesretiz
Tenhâ-nişîn-i sâhil olan halvetîleriz

suz bir hayranlık duyar¹ sürgünde bulunduğu sırada Gülşenî tekkesi-
ne devam etti². Sürgünlük acılarını mutasavvifenin kanaat, şükr,
herşeye eyvallah diyen inançlarında bulmaya çalıştı³. Diyordu ki:
“Ey âfiyet gül şerbeti testisinin isteklisi dikkat! Zaman sana da hile
eder. Bu dünya meyhanesindeki sâkiye güvenme, neş'e şekerini usaç
zehri yapar. Devlet nakşine aldanma, feleğin oyunu yüzyıllık ihti-
yarı çocuk haline sokar. Dünya meşguliyeti seni Tanrı'nın dergâ-
hından ayırır ve kötü işler yaptırır. Dünya devletinin on gün sü-
recek ham sevdası hayatının verimini anlamsız kuruntu ve kara-

*Az görme Nâilî ne kadar bî-vucûd isek
Can gibi feyze kaabil olan halvetîleriz*
(Gazel, 159).

¹ Mevlâna Celâlüddin-i Rûmî hakkında gazel-i müzeyyel :

*Sün'-ı Celâl'e eyle nazar ol cemâli gör
Ayîne-i cemâl-i Muhammed Celâli gör
Ârâyiş-i behişt-i letâfet değil midir
Ol tâze gül-bin-i çemen-i i'tidâli gör
Çeşminle mülk-i câna düşen şür-ı fitneden
Ma'mûre-i kazâda olan ihtilâli gör
Bir behre al tena'um-i 'îd-i visâlden
Ol gurre-mâh-ı hüsnü o kaaşı hilâli gör
Bak Nâilî bu nazm-ı selîsin sûtûruna
Emvâc-ı selsebîl-i behişt-i kemâli gör*
(Gazel, 60).

² Gülşenîlik, Halvetîliğin bir koludur.

³ *Ola dersin muhassal ey semiy-yi sâkı-i Kevser
Nasîbin hânkaah-ı Gülşenî'de feyz-i âgâhî
Unutma gâhi sakkâyide yârân-ı Stanbulu
Ferâmûş etme âb-ı çeşm-i müştâkaani de gâhi*
(Kıt'a, 2).

*Dergâh-ı Gülşenî'ye olanlar nihâde-rû
Gül gibi bir kadehle olurlar güşâde-rû
Olmuş gül-i benefşesi güyâ o gülşenin
Pîrân-ı kad-hamîde cevânânı sâde-rû
Hem-reng-i vahdet olmuş o gülzâr-ı feyzden
Berk-i hazan-resîde gül-i tâb-dâde-rû
Bây u gedâsın Edrine'nin eylemiş tamâm
Dâmân-ı pîr ü dest-i irâdet fütâde-rû
Güyâ-yı himmetüz tutalım biz de Nâilî
İrşâd ümîdi ile tarîk-i reşâda rû*
(Gazel, 298).

sevdalarla boşuna uğraştırır¹". Dünya fânidir, ne sevgilinin visâli, ne sâkinin sohbeti zevkı, ne şarab satan ne de içen kalır. Üç beş günlük oturulacak yer olan şu dünya sarayına konan göçer, dünya malına inanmamak gerekir. Bir gün onlar da uçup gider. Varlık günün birinde yokluğa döner². Dünya bir fitne çukurudur, zaman da bir alacaklıdır,

¹ *Ey tâlib-i kırâbe-i cüllâb-ı âfiyet
Devran sakın sakın ki sana mekr ü âl eder
Sâkisine bu mastabanın etme i'timâd
Kand-i neşâtı mâye-i zehr-i melâl eder
Aldanma nakş-i devlete kim bâzi-i Felek
Sad-sâle pîri tıflek-i nâ-horde-sâl eder
Şugl-i zemîm-i devlet-i dünyâ-yı dun seni
Dergâh-ı kurbden ayırur bed-fi'âl eder
Sevdâ-yı hâmi devlet-i deh-rûze hâsılın
Mâhülyâ-yı meşgale-yi bî-me'âl eder
(Na't, 1/40-44).*

² *Ne şâdmâni-i bezm-i visâl-i yâr kalur
Ne zevk-ı sohbet-i sâki-i gül-'izâr kalur
Hum-i Felek gibi bir gün olur bu kûçe tehî
Ne pîr-i bâde-furûş u ne bâde-hâr kalur
Misâl-i muğbeçe vü pîr-i mey bu mecliste
Zamân olur ne cevân u ne ihtiyâr kalur
Bozar şarâbını seyl-i fenâ bu mastabanın
Ne reng-i neşve ne âlâyiş-i humâr kalur
Safâ gider keder-âlüd olur bu meclis-i üns
Ne cur'asında ne sâfında keyf ü kâr kalur
Fenâ bulur neşeât-ı adem-pezir-i vücûd
Ne mest-i bâde ne mahmûr-ı hüşyâr kalur
Bu sūr-gâh-ı fenâya gelür o denlu kesel
Ki sâz-ı zührede bir gün güsiste-târ kalur
Olur musaykal-ı hâkister-i fenâ bir gün
Ne jeng-i âyine-i dil ne inkisâr kalur
Konan göçer bu serâ-yı sipenc-i fâniden
Bu tâb-hânede bir gün harâbe-zâr kalur
Metâ'-ı devlete aldanma kim bu kişverde
Hezâr hâce garîb-i diyâr u dâr kalur
Olursa her biri sâhib-defîne-i Kaarûn
Yine metâ'ı bu mahzende müste'âr kalur
Ne denlu rağbete şâyân olur metâ'-ı emel
Bu kâr-gâh-ı harâba ne i'tibâr kalur
Ki nice kaafîle-sâlâr-ı kârbân-ı vücûd
Bu tengnâ-yı fenâda şikeste-bâr kalur
Harîf-i meslek-i Ferhâd'a müzd-i tîşe-i merg*

dünyanın başlangıcı da sonu da hayrettir, aman vermesi ise tamamiyle bir tehdittir. Karşı savaş göğsü tirmalar, kavga ruhu ısırır, kaza riza'nın tersine olur, barış ise isâbetin sermayesidir¹. "Ey gönül gel kaderin hükmüne uyalım çünkü kazaya riza kulların kurtuluşuna sebep olur. Biraz da bir tek olan yüce Tanrı'nın sırlarını gözlemliyerek durumun görünüşüne bakalım. Durumun değişmesi Tanrı'nın elindedir. Emir makaamında haydut, yolkesen ve iyi, uğurlu mecburdur. Bu dünya bağında gül ile diken eşittir; yine bu cihan tuzlasında arı ve pis, bir ayar da bulunur. Yine bu evren denizinde olaylar fırtınasından kâh gizli, kâh açık belâ dalgaları kabarır. Sen ne kadar güçsüzlük içinde acıyla kıvransan kaza ipliği o oranda sağlamlaşır. Kullar ne kadar şikâyet yolundan koşsalar Rizâ makaamından o kadar uzaklaşırlar"².

*Bu kühsârda ancak hurâş-ı kâr kalur
Olur vücûd-ı anâsır fenâ-pezîr-i adem
Ne fer'-i çâr-ı tabîat ne asl-ı çâr kalur
Verir esâs pül-i çarha bād-ı fitne-şikest
Bu cilve-gâha ne menzil ne reh-güzâr kalur
Bu gülsitânede bir gün eser sümûm-ı adem
Gider bu neşv ü nemâlar ne gül ne hâr kalur
Ne bād-ı sarsar-ı âh ne cüz'-i hâk-i beden
Ne süz-ı dil ne nem-i çeşm-i eşk-bâr kalur
(Na't, 2/1-18).*

¹ *Cihan girivve-i âşüb u rûzgâr garîm
Ma'âd mebd'e'i hayret emânı mahz-ı va'îd
Cidâl sîne-hurâş u sitîze rûh-gezâ
Kazâ hilâf-ı rizâ sulh mâye-i tesdîd
(Medhiyye, 7/5-6).*

² *Gel ey gönül olalım tâbi'-i kader çünkim
Olur kazâya rizâ mücib-i felâh-ı abîd
Biraz da sûret-i hâle nazâre-senc olalım
Olup müşâhid-i esrâr-ı Zü'l-Celâl-i vahîd
Yed-i tasarruf-ı Bârîdedir tahavvül-i hâl
Makaam-ı emr'de mecbûrdur şakî vü sa'îd
Bulur nisâb-i tesâvî bu bâğda gül ü hâr
Olur bu memlâhada hem-ıyâr pâk ü pelîd
Bu lücce-gehde olur sarsar-ı havâdisden
Hurûş-ı mevc-i belâ geh nihân u gâh bedîd
Ne denlu muztarib-i pîç ü tâb-ı aczolsan
Bulur o mertebe ser-rişte-i kazâ taksîd
Ne denlu râh-neverd-i şikâyet olsa 'ibâd
Makaam-ı kurb-ı rizâdan olur o denlu ba'îd
(Ayni Medhiyye, 18-24).*

Mutasavvife, bu olayda, mütekellimîn gibi düşünmez, ehl-i tarîk Kerbelâ vak'asında, Yezîd'in aksi yönünde, yani Hazret-i Hüseyin tarafında bulunur ve onun şehadetine kan ağlar: “Şehîdler sultanı çokluk âleminde çekilip Tanrı'nın birliği denizinde¹ boğuldu. Korku gününde (kıyamette) Ehl-i Beyt, düşmanın eteğinden yakalayınca, verecek cevabı varsa ortaya çıksın, kendini gösterecek”. Kaza ve Riza bahis ve mes'eleleri ile başladığı bu mühim ve güzel mersiyyesinde bir çıkmaza girmekten kurtulmak, Kadı-Zâde'lerin ve mutasavvife aleyhindekilerin hücumundan korunmak için şu beyitleri söyler: “Tamamiyle hikmete karşı olan özet budur ki: bu geçmiş olayda ancak Yezîd lâneti hakketmiş ise de Kerbelâ olayının zuhurunda, akl-ı reşîd Cebr ve Kader dili gibi hayretinden tutulup kalmıştır. Ne acaip bir hayret makaamı ki, onun ürkmesinden konuşma dili tutulur, söyleyip dinlemek imkânsızlaşır. Tanrım! Bu sırrı kavramak hususunda akıl âcizdir, bu hazinenin anahtarı ancak ilminin kifâyetli avcundadır. Ancak ilminin kapsadığı bu macerada Hazret-i İmâmın rızası sel suyunun vehmi coşkuluğuna karşı sağlam bir sed yapmıştır. İlâhî! Bize ancak kutsal riza gerektir”².

Nâilî filozof bir şairden ziyade, âşık bir şairdir. Dünya nimetlerinden zevk almıya çalışmış, fikirlerin derinliklerine inmeyi değil, sadece güzelliklerini bulmayı istemiş, onları dile getirmiş-

¹ Çekildi âlem-i kesretten oldu ol sultan
Garîk-ı lücce-i envâr-ı meşrik-ı tevhîd
Cevâbı var ise hasmın hemen dilîr olsun
Tutunca dâmenini Ehl-i Beyt Rûz-ı Va'îd
(Aynı Medhiyye, 50-51).

² Budur hülâsa ki mahz-ı hilâf-ı hikmettir
Sezâ-yı lâ'n ise ancak bu mâcerâda Yezîd
Zebân-ı cebr ü kader gibi lâl-i hayrettir
Zuhûr-ı vâkı'a-yı Kerbelâ'da akl-ı reşîd
Zihî makaam-ı tahayyür ki vahşetinden olur
Zebân-ı nâtika ebkem muhâl güft ü şinîd
Bu râzı derkde kem-mâyedir hîred Yârâb
Kef-i kifâyet-i ilmindedir bu gence gilîd
Bu mâcerâyı ki ilmin muhîtdir etmiş
Rizâsı cûş-i seylâb-ı vehme sedd-i sedîd
Bize rizâ-yı şerîfin gerek Hüdâvendâ
Ne harf-ı çün u çirâ ne zebân-ı pür ta'kîd
(Aynı Medhiyye, 52-57).

tir.¹ Köşesine çekilip düşünen bir şair değildir. Duyan, duyduğuna da doyamayan bir şairdir. Hayatının sonlarına doğru bazı, üstün-körü, felsefî fikirler kaleme almışsa da bunun birkaç sebebi vardır: Önce sürgünün bütün acılağını² tatmış sonra, artık yaşlanmıştı da. Sevapları olmayan, tersine günahlarının çokluğunu bilen, öbür dünyanın azabından korkan herkes gibi, peygamberin şefaatine sığınmıştır³. Gençlik ateşinin

¹ *Gamzene böyle kulan hâtır-ı âşubu esîr
Kişver-i fitneyi bir tığ ile kulmuş teshîr
Dil-i uşşâkı iden zerre-i bî-tâb u hakîr
Eylemiş hârîka-i hüsnünü hurşîd-nazîr
Cân u dil el çeke peyvend-i gamından heyhât
Aşk bir zâ'ikadır derdin ana kand ü nebût*

bentli müseddesin VI. bendi şöyledir :

*Nâilî cân u gönülden sana âşık mı değil
Da'vi-yi aşk-ı hülûs eylese sâdık mı değil
Mazhar-ı lütf ü 'itâb olmağa lâyıf mı değil
Devlet ol bî-dile küyunda gedâlık mı değil
Neyledi sana dil-i derd-penâhtı bilsek
Aşkdan özge nedir cürm ü günâhı bilsek*

(Müseddes, 4.)

Görülüyor ki, şair, gazellerinin dışında da, yukarıda belirttiğimiz gibi, düşünen bir şairden ziyade duyan bir şairdir. Onda lirizm, daima ön plândadır.

² *Firâşım seng-i hârâ pûşîşim şevk-ı katâd olsun
Yerim beytül-hazen kârim figân-ı giryе-zâd olsun
Ten-i mecrûhuma ta'n-i adû zahm-i ziyâd olsun
İdenler gönlümü âzürde mesrûrül-füâd olsun
Yıkanlar hâtır-ı nâ-şadımı Yârabbî şâd olsun
Benimçün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun*

(Müseddes-i mütekerrir 3, ilk bend).

³ Günahlarını bilmektedir. Bilmese bile günahsızlık kul için değildir. Bir tek kurtuluş yolu Peygamberimizin şefaattidir.

*Ahmed-i Muhtârî kim meb'ûs u muhtâr eyledin
Perde-i gaybin verâsından haber-dâr eyledin
Nûrun işrâk üdi keşf-i sırr-ı esrâr eyledin
Leyle-i İsrâ-yı ol işrâka istâr eyledin
Cilve-gersin vahdet-i zâtınla peydâ vü nihan
Kimse bilmez zâhir ü bâtında zâtın bî-nişan*

(Müseddes-i mütekerrir, 1/2. bend)

ve

*Ey Nâilî günâh gelür halk-ı âleme
Hirmân imiş netîce-i a'malimiz deme
Maksûd ise vüsûl şehinşâh-ı akdeme
Düş hâk-i pâ-yi Hazret-i Sultân-ı Ekrem'e
Eyle gubâr-ı pâ-yini tercîh Cennet'e
Sür rû-yi i'tizârını pâ-yi şefâate*

(Müseddes, 2, son bend).

verdiği eski aşk duyuları, duygulanmalar, yerlerini gevşeklik ve huzura terketmiştir. Her büyük şair, ya da o iddia ve sanıda bulunan her şair gibi terci-i bend ve terki-i bendler yazıp kudretini göstermek zorundadır¹. Nailî de mühammes, müseddes, terci-i bend ve terki-i bendler yazmıştır. Şekille konu, ne de olsa, birbirine yardımcıdır, kısmen de geleneksel bir zorunluk vardır. Zira bir beyt içinde mânanın tamamlanmış olması başka, bir gazel beyti sayısınca birbirine bağlı fikirlerin devam ettirilmesi mecburiyetinde olmak, bendler arasında da az çok aynı hava ve fikri devam ettirmek başkadır. Hele her bendin sonunda aynı fikre dönmek, anafikre bağlamak zorunluğunda bırakan terci-i bendler büsbütün başka bir özellik ister. İşte bu yüzden, Nailîde geleneğe uyup bu türde bazı yüksek fikirler ileri sürmek zorunluğunu duymuş olsa gerektir. Bu tarz şiirlerindeki fikirleri de biraz tasavvufî bir eda taşır, o havayı verir². Bununla birlikte asıl güçlü bulunduğu

¹ Kardeşi için yazdığı :

*Ey rûzgâr-ı kîne-ver ü çarh-ı kîne-hâh
Bî-dâd-gerdin oldu o mazlûm-ı bî-günâh
Senden ne vechile alınur intikaamımız
Ey baht-ı kîne-cû felek-i bî-mürüvvet âh
Pîr-i hamîde-kaamet iken şefkat etmeyüp
Kıydın o nev-cevâna idüp kaametini dü tâh
Bilsün siyeh-derûn idiğün cümle kâinât
İtsün kebûd iken nemedin dūd-ı dil siyâh
Bir şemmedir bu vâkı'adan hâl-i Kerbelâ
Kerrübiyân-ı Arş bu zulme yeter güvâh
Tut dâmen-i sipihri heman rûz-ı rüstahîz
Mazlûm-ı bî-günâh idüğünde yok iştibâh
Bu mâcerâyı şerha dil olsun yegân yegân
Tâ haşr kabrin üzre nümüdâr olan giyâh
Ey vâiy birâderi-yi bâ-can-berâberim
Ey mâye-i hayât-ı dil-i derd-perverim*

(Terci'-i bend, 1, 1. bend).

² *Ey pâdişeh-i kalemrev-i nâz
Efsûs ki kişver-i hayâtı
Feryâd ki duydu râz-ı aşkın
Sayyâd-i kemînine kazâdır
Hakkâ ki gelür fesâne-i mahz
Ahkâm-ı kaderden eyledikçe
İtsün mi gazâl-i mihre rağbet
Cibril-i şikâra nâz iderken
Bir nîm kadehle cânı eyler
Oldukça tecelli-yi cemâlin
Ey reşk-i ruhiyle dâğ-ber-dâğ*

*Vey fitne-nişân-ı küçe-i râz
İklîm-i bedenden itdin ifrâz
Çeşmin gibi dūr-bâş-ı gammâz
Uşşâka o çeşm-i nâvek-endâz
Güş-ı dile güft ü gü-yi i'câz
Her bir müje bir füsûna âgâz
Zülfün gibi bir şîr-pençe şehbâz
Arş-ı dile eyledikçe pervâz
Mahv-ı leme'ât-ı şu'le-i râz
Tûr-ı dil-i aşka pertev-endâz
Hem lâl-e-i deşt ü hem gül-i bâğ*

(Terki-i bend 1, 1. Bend).

alan aşıkane (lirik) tarzıdır, bunu kendisi de pek iyi bildiği içindir ki, hemen sözlerini o vâdiye döker (bk, terkîb-i Bend, 1; s. 277, not 2 de, 1. bendini aldığımız terkib-i bendin son bendleri). Kısacası diyeceğiz ki, Nailî sanatının en gelişmiş devrinde, diğer şairler gibi, museddes, muhammes, terci' ve terkib'ler yazmıştır. Bunlarda umumiyetle mutasavvifane bir edası vardır. Birtakım yüksek fikirler parlar. Bunları, bu tarzın bir özelliği diye kabul etmek daha doğru olur kanısındayım¹.

Bütün felsefî görüşü, yani insanın Tanrı, ve dünya ile ilişkisine dair telâkkileri, yukarda yazdığımız gibi, ayrı bir özellik taşımaz. Tekke ve medrese kültürü alan her aydın gibidir. Belli kurallar içinden çıkmaz. Bu da bize Nailî'yi bir filozof olarak göstermekten çok, hem de pek çok, uzaktır. Zira her müslüman bunları düşünür. Özellikle iyi bir öğrenim ve eğitim görmüş, tarikat eğitimi almış bir kimse için bunlar bilinen şeylerdir. Onun için bazı kimselerin sandığı gibi Nailî felsefî şiirin öncüsü değildir. Öncülük şöyle dursun bu alanda ona bir önem vermek, ne yazık ki, mümkün değildir. Dediğimiz gibi, söyledikleri hep söylenmiş düşünce ve mazmunlardır. Bunlara, yeni hiçbir düşünce ilâve etmemiştir.

Şiirlerinde tasavvufî mânalar olduğuna gelince: bu sanı ve iddiada bulunanlar bir bakıma haklı olabilir gibi görünürlerse de öyle değildir. Bundan önceki XVI. ve daha önceki yüzyıllarda olsun, bundan sonraki

¹ *Hıfzıyla beden dârinı şivenden ilâhî
Ayırma dil ü cânı bu meskenden ilâhî
Âlem ki şifâ-hâne-i pür feyz ü hikemdir
Yok özge bilür hikmetini senden ilâhî
Bîmârını dūr eyleme lûtf u kereminden
Bir böyle şifâ-hâne-i me'menden ilâhî
Dil-hasteye terkib-i müdâvâ nefesinden
Dil-teşneye cüllâb-ı şifâ senden ilâhî
Mahrûr u ciğer-sühte bir sîne mi vardır
Kim almıya dâm âteşini benden ilâhî
Bu âteşe etsün mü tahammül bir avuç hâk
Olmuş tatalım ol dahi âhenden ilâhî
Bir lem'ası dünyâyı yakar ruhsat olursa
Derdinle o âteş ki çıkar tenden ilâhî
Pür zezeme-i el-ateşiz bilmeziz ammâ
Ser-çeşme-i cânâ varılır kanden ilâhî
Hâşâ ki bu vâdide cüdâ eyliye mihrin
Dest-i dili lûfun gibi dâmenden ilâhî
Ser-çeşme-i can deyu tekâpûdan usanmaz
Bir haste ki ser-çeşme-i hayvâna da kanmaz
(Terkib-i bend 2).*

bendiyle başlayan bu terkib-i bend fikrimizi kanıtlar.

XVIII. ve sonraki yüzyıllarda olsun, mutasavvifenin deyim ve mazmunları, daha da renklendirdiği için yararlanılmıştır. Nailî'nin de şüphesiz bu parlak simgelerden yararlanması doğaldır. Çünkü tasavvuf bir inanç ve duyarlık olduğu kadar, bir bilgi ve taklit de olmuştur. Hattâ tasavvufla ilgisi olmıyan şairler bile bu renkli, parlak mazmunlardan yararlanmışlar, onlar gibi yazmışlar, onlar gibi duyuyormuş görünmüşlerdir. Nailî, elbette, bu sonunculara kadar düşmez, fakat hiç şüphe yok ki, beşerî yönü ilâhî yönünden mukayese edilemeyecek kadar, fazladır. Halvetîye tarikatının belki Gülşenîye kolundan olan şairin beşerî aşk yönünün de bulunduğunu görmekteyiz. Bizce bu yanı şairi küçültmeyecek, tersine onu daha da yüceltecektir. Gazellerinde, müseddeslerinde, na'tlerinde, terci, ve terkiplerinde, o da bu yönünü göstermekten çekinmemiş, tersine açıkca söylemiştir (bk. gazel 45, 54, 108, 136, 144 ab, 145, 146, 148, 159, 160, 161, 168, 176, 265, 282, 288, 322, 374ab, 363)¹. Daha dikkatli arayınca, daha ince eleyip sık dokuyunca, biraz da zoraki bir gayret sarf edince bu yazdıklarımızdan daha fazlasını bulmak mümkündür. Fakat şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki, tasavvufî şiirlerinden çoğu mutasavvifin ile mütekellimîn arasındaki mücadele gayreti ile söylenmiştir. Bakî'nin ve Şeyh ül-İslâm Yahya Efendinin de bunda bir rolü vardır (Bk. *Şahsiyeti ve Sanatı* bahsi).

Kim ne derse desin Nâilî'nin beşerî yönü gizlenemez. Beşerî oluşu, onu küçültmek şöyle dursun, yüceltir. Mutasavvifenin aşk-ı hakikî veya aşk-ı mecâzî diye ayırdığı bir aşk vardır ki, bu aşk-ı mezcâzî, en sonunda, kişiyi gerçek aşka götürür. Gerçek aşka götürmezse o da yasaktır. Nitekim kendi de aşk-ı mecâzîsinin aşk-ı hakikîye dönmesini Tanrı'dan niyaz eder². Nailî'de aşk-ı hakikî bir süs, beşerî aşk ise, gerçektir. Hayatının sonuna doğru, inancı sağlam bir müslüman olduğundan, aşk-ı mecâzîsinden utanmıştır.

Kısacası beşerî aşk zevki, onun şiirlerinde, bütün çıplaklığı ile dilegetirilmiştir. Dünya zevkilerini boşlamamıştır. Bunda aşk da vardır, onun yanında mey de vardır, bir güzel sevgili de vardır (Bk. gazel 122/3, 27/6, 39/5 ve ötekiler).

Şüphesiz Nailî de, girmiş bulunduğu tarikatın Tanrısal aşk telâkîlerini kabul etmiştir. Beşerî olan aşk tutkusunu ve anlayışlarını

¹ Bu sayılar hazırlamış olduğumuz eleştirili nüshadaki gazellerin sayılarıdır.

² *Yârab senden budur niyâzım
Hem-reng-i hakikat et mecâzım*

beytiyle başlıyan terkiib-i benddir (bu bendin tamamı için Bk. S. 281-282)

Aşk Anlayışı

sıralarken Nailî'nin gerçek aşktan birşey anlamadığını söylemek istemediğimizi öncelikle açıklayalım. Bu sorunları "Dünya Görüşü" bölümünde belirtmiye çalıştık, örneklerini de verdik. Nailî'nin; tari-katinin zoru ile, ya da geleneğe uymak için kendini zorladığı, yahut şiiri için renkli bir konu saydığı o kalıplaşmış Tanrısal aşkın yanında beşerî aşkının ne kadar canlı ve gerçek bir surette yaşadığını gösterelim, kalıplaşmış beylik fikirlerden ziyade elle tutulur gerçekleri sıralayalım. Böylece duygusal olmaktan çıkalım.

Nailî, tıpkı bugün bizim duyduğumuz ve anladığımız biçimdeki bir aşka inanır. Leylâ ile Mecnun gibi bir aşk, Ferhad ile Şirin gibi plâtonik karasevda kendisi için değildir. Her ne kadar şair; Mecnun'a çöl, Ferhad'a da Bî-sütün yettiği gibi kendisine de yeteceğini söylerse de¹ sevgilinin vuslatı ümidinden kurtulmanın kolay, fakat düşman-ların dedikodusundan yakayı sıyrmanın mümkün olmadığını buyurursa

Aşk-ı mecâz âşıkı mest i müdâm eder
Ser-germi-i şarâb-ı heves telh-kâm eder²

derse de maşuke tutmaktan vaz geçemez³. Hariçte vuslatı istenen bir varlık tanır ve ona erişmeyi, kavuşmayı ister. Sevgilinin vuslatını temine çalışır, başarırsa ne âla, olamazsa, hiç değilse, onu rüyasında ya da hayalen kucaklar⁴. Bâzen bahtı yâver olur, saçın-dan bir iki tel koparır⁵.

¹ Maksûd-ı Nailî ser-i küy-i visâl ise
Mecnûn'a deşt ü Küh-ken'e Bîsütun yeter
(Gazel, 125/5).

² Müseddes, 2/9. bendin 5-6. mısraları.

³ Gül gonce-i bâğ-ı candır Ahmed
Reng-i gül ü gülistandır Ahmed
Nazîri hüsnü ise ger kemâli suhfînin
Zihî kemâl ki yokdur misâli suhfînin
Canlar vereyim gamze-i hun-rîzine suhfî
Kurban olayım hancer-i ser-tîzine suhfî

matla'lı gazeller (Bk. Gazel, 34, 295, 285 ve Güftî, Teşrifâtü's-Şu'ara', N harfi, Nailî'den sonraki şair).....

⁴ Bir vechile ta'bir edemem zevk-ı kayâlin
Âgûşa bu şeb hâbda bir ince bel aldım.
Zalâm-ı gamda kalırduk hayâlin olmasa ger
Çerâğ-ı meclis-i şeb-zindedâr nâ-kâmî
(Bk. Gazel, 218/2 ve 376/5).

⁵ Fetholdu gülîd-i der-i gencîne-i bahtım
Zülf-i siyehinden yine bir iki tel aldım
(Gazel, 218/5).

Şairin maşuklarından bazılarının isimlerini bile biliyoruz. Birini, olağanüstü gazellerinden birinde açıkca ve redif olarak kullanmıştır¹. Ötekini de dillere destan olduğu için, biraz da şairliği bulunduğundan Güfti zikreder (ki bunu notta söyledik). Eğer bizi şaşırtmak kasdını gütmüyorsa üçüncüsünün de mesleğini söyler ve gazelinin redifi olarak kullanır². İki gazelinde redif olarak kullanması her halde bir şaşırtma olmasını ortadan kaldırır. O, günlerin ünlü bir maşuku olduğunu kanıtlar.

Nailî'nin beşerî aşkını görmek ve dünya zevklerini boşlamadığını anlamak için şu gazellerini gözden geçirmek yeter kanısındayım: (bk, gazel 22/3, 27/6, 33/1, 34, 39/5, 67/4, 68/2, 77/5, 96/5, 134/3, 5, 138/5, 167/1, 182/5, 188/5, 191/5, 199/2, 210/2, 218/2, 5, 237/5, 238/1-2, 277/1, 308/6, 317/7, 366/5, 372/1, 376/5, 382/1, 5, 387/3, 4, 5, 391). Hele gazel 67/4 deki telâkki ve bugün de olmakta bulunan aşk zevki âdi yerlerin aşk telâkkisi veya kazancından başka nedir ki...³.

Nailî bu zevki tamamen beşerî bir ihtiyaç olarak duyuyor ve tadıyordu. Bunları apaçık yazmaktan da çekinmedi (Bk. gazel 34, 72/5, 95/5, 191/5, 210/2, 237/5, 277, 295, 387/3, 4, 5, 391).

Aşk-ı Mecâzî'sinin özbenliğinin yoklanması olan ve bu yüzden yaptığı günahların yüce Tanrı'dan bağışlanması için ve yarlıgaması af ve mağfiret diliyen şu terkîb-hânesiyle bu konuyu kapamak için istiyorum (1/7 bend).

*Yârab senden budur niyâzım
Kıl cürm mahabbetinle zâhir
Demdir ki havâ-perest-i aşkım
Etdin beni bir perîye âşık
Saldın beni bister-i belâya
Hem âşık u hem günâh-kârım
Bir şâh-suvâr-i nâz içindir
Bir sîm-beden cevân içindir*

*Hem-reng-i hakikat et mecâzım
Erbâb-ı günehten imtiyâzım
Pâ-lâğz-ı vebâldir namâzım
Fâş oldu bununla halka râzım
Derd oldu tabîb-i çâre-sâzım
Yok şerm-i günehten ihtirâzım
Bu bâdiyelerde terk ü tâzım
Bu pûte-i aşkda güdâzım*

¹ Bk. Gazel 34 ve matla'beyti için s. 280, not 3

² Bk. Gazel 295, 385 ve matla'beyitleri için s. 12, not 3

³ *Ey rind-i tehî-kîse ko da'vâ-yı hulûsu*

Meh-pârelerin ceybine sîm ü zeri doldur

(Gazel, 67/4).

Cārū-keş-i deyr-i aşkım ammā Yok bir sanem-i girişme-sāzım
Bu vādi-i pūr haterde reh-zen Besdir bana baht-ı hîle-bāzım.

Bu meşgale bā'is-i telefdir
Bu yolda felāh ber-tarefdir

Sanatçılığı ve Kişiliği

Her şairin sanatında kendinden izler vardır. Bu bir bakıma sanatçının kendisini eserinde gizliyemediği gerçeğidir. Başka bir deyişle her eserde, yaratıcısı olan insanın kendisi vardır. Eserdeki yaratıcı, sanatçının sanat anlayışına, sanata girişine, sanatta oluşuna, sanattaki ereğine ve amacına, sanatı takdim edişine göredir; gizli ya da açıktır. Yani sanatçı kişiliğinde, kişinin Ben'i de gizlidir. Sanat, bir bakıma bu Ben'in kişilik oluşudur. İnsanoğlu, insanın her eserinde bulunur. Her eserde de yaratanlarına özgü bir yön vardır. İnsan, ne denli sanatçı olursa olsun, kendisini eserinden gizliyemez. Bu insancıl kişilik bazılarında gayet açık ve kolayca yakalanabilecek durumda, bazılarında ise, tamamen ters yönden belirlenir bir durumdadır; bir kısmında ise, pek az, ya da şekil ve yön değiştirmiş olarak gizlidir. Nailî bu sonunculardan, yani kendini şiirlerine çok az koyanlardandır. Fakat bu hiç de şairin kabahati, ya da isteği değildir. Onun temsil ettiği edebiyatın özelliği buradadır. Divan yazını gayr-i şahsîdir çünkü. Bu edebiyatın, müşterek duyguları, müşterek konuları, müşterek mazmunları, hattâ müşterek deyimleri vardır. Bu duruma göre her şair, öteki bir şaire benziyecektir. Fakat büyük şairleri, birbirine benzeyen bunlardan ayırmak mecburiyetindeyiz; çünkü onlar, bu müşterek bağlardan kurtulmasını bilir ve kendilerine özgü, türü ve deyişi kendi kişiliklerine uygun sanatları ve çeşitli özellikleriyle bu birbirine benzeyen ötekilerden ayrılır; bize kadar gelir, hayranlığımızın doğmasını gerekli kılar ve yüzyıllar sonra da kendi ününün ölümsüzlüğünü inanca altına alır.

Her yaşayan insanda olduğu gibi, şair Nailî'nin sanatında da -yapmacık bir sınırlandırma istek ve özentizinden çekinerek söylüyorum- birkaç devir görülmektedir. Bu devirleri üçe ayırmak mümkündür; fakat kesin bir sınırlandırmanın imkânı olmadığını da öncelikle söylemek zorundayız. Bu devirleri beşer beytten ibaret gazellerinde bulmak, onların arasından ayırdetmek mümkün ise de hem çok güç, hem de genellikle aldatıcıdır. Çünkü şiir iç duyguların, duyarlıkların, kimi zaman anların ürünü olduğundan, birkaç beyitlik olaganüstü bir

yaratmanın çok genç ve yeni şiir söylemeye başlamış bir şairde de belirmesi uzak bir ihtimal değil, aksine yakın, kimi zaman çok kuvvetli bir ihtimaldir de. Bu güçlük yüzünden ve yanlışlığa düşmek tehlikesinden kurtulmak için, kişiliği ile sanatçılığını, kasidelerini yazmış olduğu tarih sırasına göre inceleyeceğiz.

Eğer şair Edirne'ye sürülmemiş olsa, istediği gibi yükselebilse ve herkes tarafından alkışlansaydı, onun olgunlaşan insanî kişiliğini belki de görmemiz mümkün olmayacaktı. Bir bakımdan, şaire çok acıya mal olduysa da, onun Edirne'ye sürülmüş olmasına şükretmeliyiz. Nailî bu sürgünün acı etkisiyle fikrî bakımdan olgunlaşmış, bildiği, okuduğu, dinlediği şeyleri özbenliğinde tatmış ve duymuştur. İnsanlar, değerleri takdir etmezler. Bu ölçsüzlük anlayışsızlık olduğu kadar, haset ve nankörlükten de ileri gelmektedir. İnsanlardaki bu kusurları inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü görünüyor işte. İnsanlar nankördürler; Nailî gibi özel ve olağanüstü bir deyişi bulunan çok değerli bir şairi takdir etmekten uzaktırlar. Öyleyse onlara güvenmemek, onlardan doğru dürüst bir şey ummamak gerekir. Evrenin gerçek sahibi ve yaratıcısı ise böyle bir haksızlığa, adaletsizliğe elbette razı olamaz. İnsanlar sığınacak, güvenilecek yaratıklar olmadığına göre, kendisinin sığınması gereken daima bir açık kapı vardır. Yaş da esasen ilerliyor. Öbür dünyaya da götürülecek bir şey olmayınca, peygamberimizin şefaatine sığınmak gerekir. İşte bu devrede, az tanındığı, tanınmak için çırpındığı sıralarda, çok samimî değilse bile, çok sanatkârâne ve gayet ahekli na'tler yazdı¹

Edirne'de bulunduğu sırada ise, kaside ve na'tlerinde, kendisini bu hale koyanlardan, uzun uzun şikâyet etti². Belki gazelilerinde gör-

¹ *Nutk-âferin ki tab'uma feyz-i makaal eder
İlhâm-ı na't-i mefhar-ı eshâb u âl eder
Ne şâdmâni-i bezm-i visâl-i yâr kalur
Ne zevk-ı sohbet-i sâki-î gül'izâr kalur
Çîn-i nâzım cebin-güşâ-yı dilim
Fitneyim genc-i ihtifâ-yı dilim*

*Kerem tasavvur ider çarh-ı dun 'itâbında
Ki hamsl-i minnet ider cevri-bî-hisâbında
Bu rûzgâr-ı siyeh-dil kalursa böyle 'anîd
Çerâğ-ı mihrini söndürmemek değil mi ba'îd*
matlalı na'tler ve medhiyye (Bk. Na't/1, 2, 3, 4 ve Medhiyye 7).

² Bunlar için Bk. *Nailî-i Kadîm, Hayatı ve Eserleri*, s. 16 ve devamı.

düğümüz bazı şikâyetler bile ihtimal o günlerin verileridir. Fakat zamandan şikâyet insanların tabîî ve değişmez bir halidir. Özellikle daima daha iyi ve daha mükemmelini tasavvur eden bir şair için bu hal hiç garip görülmiyeceği gibi, ayıplanmaz da¹.

Nailî-i Kadîm'in, sanatının inceliklerine girerken, onun ne kadar değerli ve üstün bir şair olduğunu elle tutulur örneklerle göstermek istiyoruz. Nailî'nin değeri; kendisinden sonra zamanımıza kadar gelen bütün Divan tarzı şairlerince daima tanzir ve taklid edilmiş olmasıyla apaçık anlaşılacağı gibi, taklitçilerinden herhangi birinin bir naziresini ya da, herhangi bir gazelini, Nailî'ninkilerle karşılaştırmak yeter kanısındayım. Bu karşılaştırma sonucu tasavvur edilmez bir kertede Nailî'nin lehine sonuçlanacaktır. Taklitçilerinden, ya da onun tarzını benimsediğini ve başardığını sananlardan hiç birisinin, Nailî'nin derinliklerine, müstesna deyişine, anlatımındaki özelliğe, zarafet ve inceliğine, sadelik içindeki kapalı açık şuhluğuna erişmesi mümkün olmamıştır; tersine kabaca bir taklitten ileri geçilmediği hemen görülecektir. Herhangi bir örnek bunu kanıtlamaya yeter. Nailî tarzı diye adlandırılan şiirler hiç de Nailî'nin şiirleriyle karşılaştırılmaya dayanamazlar. O şiirlerin yazarları, gözümüzde, birdenbire öylesine küçülür ki... Sanımızca, bu hatalar, Nailî'yi tanımamaktan ileri gelmektedir. Kanımızca bunu tartışmak şöyle dursun, Nailî'nin birkaç gazeli onların bütün şiirlerine değişilmez.

Nailî-i Kadîm'in önemini belirtmeden önce onun bazı kusurlarına da değinmek dileğindeyiz. Bu kusurların bir kısmının nedeni, o şiirlerin, şairin ilk devresine ait olmasıyla izah edilir. Öteki nedeni de bizzat kendinin, fazlasiyle münakkahiyet veya i'caza merakından ileri gelmiş olmasındandır. İlk devrede, şair, şüphesiz acemidir. Meselâ IV. Murad'a yazdığı "Etmiş" redifli kasidede şairiyet bakımından hiçbir şey bula-

¹ Bazı şikâyetler için Bk. Gazel, 101, 242, 272, v.b.

*Söz heman hüsnüedir yârin mekânın kim bilür
Gevherinde âb u tâb olsun da kânın kim bilür*

*Erbâb-ı hüner ey çarh ahdinde ko ür olsun
Nâdâna şeb ü rûzun sincâb u semür olsun*

*Mihr umarsak Felekâ senden eğer kîne olursun
Râz-ı aşk olsak eğer ser-be-ser âyîne olursun*

matla¹ı gazeller...

madığımız gibi, bazı beyitlerdeki tertibsizlik de ortada sıyrılmaktadır¹. Aynı kelime müştaklarının bir beyitte kullanılması ve irtibatsızlıklara çok tesadüf edilmektedir². Yine bu devir eserlerinden olduğu sanılan,

¹ Değiş beceriksizliklerini, anlatım güçsüzlüğünü, kelime ve anlam fazlalıklarını, tertipsizlikleri (Bk. beyt 23. Burada birinci mısra ile ikinci mısranın yer değiştirmesi gerekir. Çünkü: eski şahlar söz erbabına lûtfetmişler, ondan sonra adları ölümsüz olmuştur), İmâleleri (Beyt 24) göstermek, acemice ve çok küstahca öğrenmesini (beyt 29), kelimeleri yerlerinde kullanmayışını (beyt 31 de "koparup" yerine "düşürüp" demesi gerekirdi), "ta ki" ile başlayan beyt-i merhunlar (Beyt, 34, 35)'ı belirtmek için IV. Sultan Murad vasfındaki bir kasidesinden bazı beyitleri aşağıya alıyorum :

2 *Zâtını Kayser ü Hākān ile hem-serdinle*
Belki ednâ kulunu Kayser ü Hākān etmiş

5 *Evvelin hamle-i pür zûrunu Hızr-ı tevfīk*
Âhirin ma'reke-i Rüstem-i destân etmiş

9 *Kılmağa zabt-ı mühimmât-ı umûr-ı devlet*
Rây-ı pergârını müstevfi-i dîvân etmiş

16 *Hüsrev-i şîr-i adû-sûz ki nâr-ı gazabı*
Câ-yı âhû-bereyi pence-i şîrân etmiş

19 *Saltanat farkına bir tâc-ı mücevherdir kim*
Mihr ü meh mislini âyîne de seyrân etmiş

22 *Ele al hâtır-ı ehl-i dili kim anlara çarh*
İltizâm-ı sitem-i bî-had ü pâyân etmiş

23 *Andırup nâmların hayr ile şâhân-ı selef*
Suhan erbâbına lûtfeylemiş ihsân etmiş

24 *Tâ ezelden budur âyîni şehinşâhların*
Gerçi te'yîdini Sultân Süleymân etmiş

29 *Cümlenin ahkar u nâçizidir ammâ eserin*
Nazm u inşâda ne Vasssâf ne Hassân etmiş

31 *Medh-i şâhân-ı cihanda koparup niçe haşer*
Eşheb-i tab'ı sebük-tâzi-yi meydân etmiş

34 *Tâ ki te'yîd-i Hüdâ vermek için mülke nizâm*
Bir şeh-i âdili hâtemle Süleymân etmiş

35 *Tâ ki bir pârdişehin sevk-ı kaderle devlet*
Pence-i adline teslîm-i girîbân etmiş

² *Garâbet olmasa ma'nâda Nâilî nazmın*
Garîbdir bu ki elfâz-ı âşinâ düşmez

(Gazel, 147/6.)

ya da kendisinin pek değer vermediği şu nazımlar da zihafarla doludur¹. Şiirlerinde kafiye ayıpları da görülmektedir. Aynı gazelde aynı kelime-den kafiye yapmıştır². Bu gazelde kafiye aybı yetişmiyormuş gibi bir kelime, anlam ve söz kılığını da buna eklemek, herhalde hiç de

¹ *Dönmüş ruh-i zerdine çemen âşık-ı zârın
Bir güne dahi âlemi var köhne bahârın*

ve

*Nâlemizi işitmeden kaldı o şüh-ı dil-sitan
Eyledi dūd-ı şem'-i ah nây-ı gelū-yı sürmedan
Hat ki siyeh bahârdır bâğ-ı ruhunda sürmenin
Kaabil-i savî olur mu hiç nâle-i andelîb-i can
Âşık-ı dil-şikestenin nâlesin eylemezdi pest
Reşk-i gubâr-ı makdemi olmasa sürme-kâr-ı can*

(Bk. Şarkı, 1/ilk beyt, Gazel, 234/1, 2, 5). Aldığımız örneklerde pekâlâ görüleceği üzere “ah, hiç, pest” kelimeleri birer hece olarak kullanılmıştır. Bunun aksine Şarkıda ise “zerdine” kelimesindeki ikinci hecenin imâlesi gerekmektedir.

Sonra 6 beytten ibaret olan bu gazelde “can” kelimesiyle iki kez kafiye yapılmıştır. Yine bu gazelde “sürmedan, sürmenin, seng-i sürme, sürmekâr” kelimelerini kullanmakla kelime haznesinin yetersizliğini kanıtlar. Eğer bu kullanılıştaki kelime oyunları olsaydı, elbette bir şey diyemezdik. O zaman başarısına örnek gösterilirdi. Burada, ne yazık ki, böyle değildir. Beceriksizlikten, başarısızlıktan ötürü kullanılmıştır.

Kesret-i sohrette hatar vardır

(Murabba; 1/2. kıt'anın dördüncü mısraı)

“vardır” daki imâle, zevkı ne kadar incitmektedir.

*Âh yakar sîne-i nesrin veşin Penbe ile yok oyunu âteşin
Bin var ise âşık-ı hasret-küşün Birisi de Nâilî-i zârdır*

(Murabba; 1/3. kıt'a). Bu kıt'adaki imâle ve zihafın bir araya gelişi (Oyundaki imâle; ise deki imale ve bu imâlenin çirkinliğini büsbütün belirten *var*'daki zihaf -çünkü ulama var- ne kadar da kulağı rahatsız edicidir. Birisi kelimesindeki imâlenin tıpkısına

Bir iki sagar etmiş nüş

(şarkı, 82/2. kıt'anın ikinci mısraı)

mısramda da ve bunun gibi daha bir çok şiirlerinde de rastlamaktayız.

*Sen ol halîfe-i sâhib-zuhûrsun ki ider
Yanunca peyk-i kazâ vü kader tek ü tâzî*

(Kaside, 9/24)

de bağlaç “ve”leri “vü” ve “ü” olarak imâleli okumak gerekmektedir. Bu imâlelere örnek o kadar çoktur ki.

² *Katlama destin o kâfir ki girîbâna sunar
Bir elin tîğa birin hancer-i bürrâna sunar
Eyleyüp küştelerin ser-be-girîbân-ı 'itâb
Nâz u şiveyle elin hancer-i bürrâna sunar*

Gazel, 84/1, 3 ve not 1 deki gazel, 234/2 ve 5 deki “can” kelimelerinin kafiye oluşu.

mazur görülmez (bk, gazel 84/1,3)¹. Tenâfür-i huruflar da vardır gazel-lerinde². (bk, gazel 83/2, 5). Haşvler, mânasız lâflar ve harfler de eksik değildir³. Bazı kelimelerin kullanılmasına hiç önem vermemiştir. Onlar da dilimizde kullanılagelen galatat-ı meşhûrelerdir (germiyyet v.b. kelimeler), bazen de vezin gereği için tamlamayı yanlış kullanmayı tercih etmektedir. “Meselâ mukdi-l-merâm” veya “el-hâsıl” demesi gerekirken “mukdiyyü-l-merâm” olarak kullanılmış ve “ve-l-hâsıl” demiştir⁴. Şiire sokulmaması gereken bayağı kelimeleri de şiire sokmuştur⁵. Bazı teşbihlerini ve mazmunlarını hemen hiçbir yenilik yapmadan

¹ S. 286. Not 2 deki (Gazel, 84/1, 3)

Bir elin tîga birin hancer-i bürrâna sunar
mısraı ile

Nâz u şîveyle elin hancer-i bürrâna sunar
mısraının anlamı aynıdır.

² *Bâz-gun na'ldir âyîn-i şeh dâñ-ı vefâ*
Terk-i esrâr-ı ilâhîde de ser vermezler
Pâki-i çirk-i riyâ ise murâdın zâhid
Korkum oldur sana dūzahde de yer vermezler

beyitlerindeki “esrâr-ı ilâhîde de ser” ile “dūzahde de yer” örnekleri (Gazel, 83/2, 5)

³ Haşv için :

Nice bulmaz o serâ kadr ü şeref kim olasın
Sadr-ı vâlâ-yı refî'inde saâdetle mekîn

“vâla” ve “refî” aynı anlamdadır (Kaside, 14/19).

Gereksiz sözler için :

Hilâf-ı üürâd-ı dehr me'zûn olsa ahdinde
Felek takdîm iderdi şâmi subha, subhu şâm üzre
(Kaside, 31/24)

Çıkamaz taşra Felek Dâire-i kılkinden
Merkezinden nitekim ayrılamaz nokta-i nûn.

(Kaside, 16/39)

Bi-hamdi'l-lâh Felek dâim nizâm-ı intizâm üzre
Sipihrin devri sâbit merkez-i nûn-ı nizâm üzre
(Kaside, 31/1).

⁴ *O bir ebr-i bahâr-ı mekrimet kim gevher efsandır*
Kef-i cûdu senâ-kârân-ı makdiyyü'l-merâm üzre
(Kaside, 31/21).

El-hasıl kelimesi bugün *velhasıl* diye kullanılmaktadır. Belki de, Nâilî zamanında da, yanlış olarak, *velhasıl* diye kullanılmakta idi.

⁵ *Çarhtan ehl-i dil-i tab'a şikâyet düşmez*

Yâd olunmak ne revâ bezm-i şerîfnde o pis

(Kit'a-yı Kebire, 36/17)

kullanır. Bu ise, büyük bir şair için, hiç şüphesiz bir kusurdur. Meselâ: şairlerin şiirlerini katır boncuğuna, kendininkileri ise inciye benzetir¹. Bunun gibi, övdüklerinin adı Mehmet, Ahmet ise o kadar çok Peygamberin adaşı yapar ki, okuyana usanç gelir².

Şivesizliğe gelince üzülmek gerekir ki, bu bahis, Nailî'de önemli bir yer tutar. Fakat bu meseleyi inceler ve tenkid ederken biraz da bugüne göre hareket ettiğimizi unutmamamız gerekir. Tenkidlerimizde tamamiyle isabet etsek ve tüm haklı olsak bile şiir yazmanın sonra da onu vezne kafiye ve başka mecbûriyetlere uydurmanın ne

¹ Çok zamandır ki meta'-ı sühanım olmada çarh
Piş-i har-mühre-furuşanda mezâda dellâl
(Kaside, 13/80.)

Har-mühre-i eşhâs ile bu gevher-i hâsın
Mi'yâr-ı nazar farkı süreyyâ vü serâdır
(Kaside, 17/73.)

Ol hâcegiyân-ı ser-i bâzâr-ı nifâkın
Gevherleri har-mühre-i sandûk-ı degâdır
(Kaside, 17/82.)

Lâyık mıdır ey hâce-i bâzâr-ı adâlet
Âlem pür ola mühre-furuşân-ı degâdan
(Kaside, 18/37.)

² Nam-âver-i sultân-ı risâlet ki cenâbı
Kehfü'l-fukarâ melce-i esbâb-ı recâdır.
(Kaside, 17/46.)

Hem-nâm-ı Hüdâvend-i resul sadr-ı ganî-dil
Kim görmedik ihsânını yok bâ'y u gedâdan
(Kaside, 18/21.)

Semiy-yi fâhr-i resul hâris-i şerî'at kim
Ki adli müctehid-i re'y-i bâ-sevâb olmuş
(Kaside, 19/18.)

Kalem ki zenzeme-perdâz-ı bezm-i ma'nâdır
Medîha-senc-i semiy-yi Habîb-i Mevlâdır
(Kaside, 25/1.)

Bulduñ uluvv-i kadr ile zâtın gibi şeref
Hem-nâmi-yi Habîb-i Hüdâ-yı Gafûrdan
(Kaside, 26/4.)

Ser-hayl-i efâzıl ki sezâdır denilirse
Hem Seyyid ü hem-nâm-ı Habîb-i dü cihansın
Gencîne-i esrâr-ı ilâhiye eminsin
Nâm-âver-i Peygamber-i Hallâk-ı cihansın
(Kaside, 33/32, 40.)

denli güç olduğunu da gözden kaçırmamalıyız. Meselâ “rû-mâl” “eder” ile kullanılmaz, “olur” ile kullanmak gerekirdi¹. Şarâb “rîhte” olur (dökülür), peymâneler “şikeste” yatar (kırılır), halbuki Nailî vezin zaruretiyle her ikisini de “yatar” ile kullanmıştır². Nitekim şu gayet acemice olan ve kafiyelerinin sesi kulağımızı tırmalıyan gazelinde de “best ü küşâd etmesidir” demesi lâzım gelirken diyememiş, Türkçe’yi Farsça’laşdırmıştır. 99/3³. “Subha” ele alınır, “zunnâr” ise bele bağlanır. O halde, zunnâr bele bağlanır demeliydi, omuza değil her halde⁴. “Kârger” “etmek” yardımcı fiilli ile kullanılmaz “olmak” ile kullanılır⁵. “Noksan kalmış” demesi gerekirken “noksan etmiş” demiştir⁶. Temaşasına mahsus olsa” yerine “temaşasına imkân olsa” demesi icab ederdi⁷. “Münteşir” yerine “neşr” demesi uygunken dememiştir; çünkü “münteşir” “yayılan” demektir⁸. Hem yazmak hem de kıymetten düşürmek anlamına gelmesi için “düşürüp” deseydi her halde “koparıp”tan daha ziyade isabet etmiş ve şiiri daha da çok mânalandırmış olurdu⁹. “Rindâna mey-

¹ *Anber-sirişte hâkine baksun ne vechile*

Ervâh fevc fevc rüsül rüy-mâl eder

(Na‘t, 1/26.)

² *Seher ki teb-zedegân-ı humâr haste yatur*

Şarâb rîhte, peymâneler şikeste yatur

(Gazel, 105/1.)

³ *Nesîm-i dil-keş-i subh-ı hidâyetten murâd ancak*

Der-i maksûda erbâb-ı dilin best ü güşâdıdır

(Gazel, 99/3.)

⁴ *Ol rind-i Nâilî k’ola hem-reng-i küfr-i din*

Zunnâr u subha lâzime-i dest ü düş olur

(Gazel, 127/5.)

⁵ *Etmeydi tûfân-ı cefâ kârger*

Fûlk-i dile lenger-i temkînimiz

(Gazel, 139/3.)

⁶ *Pâdişâh-ı azamet-güster ü âlî-himmet*

Ki felek kadrini fehmetmede noksan etmiş

(Kaside, 8/15.)

⁷ *Nice gevher ki temâşasına mahsûs olsa*

Cevher-i can gibi takdîr-i bâhâ ola muhâl

(Kaside, 13/73.)

⁸ *Eyler şemîm-i hulkunu âfâka münteşir*

Reşh-i medâd-ı hâme-i müşğîn-sütürdan

(Kaside, 26/34.)

⁹ Bk. s. 285, not 1 deki 31. beytin eleştirilmesine.

leder” ve “ehl-i riyâdan nüfûr olur” demesi gerekirken her ikisini de “olur” la kullanmıştır. (Kaside, 32/15)¹.

Nâilî de, bir çok şairlerin yaptığı gibi, bazı mısralarını, beyitlerini, kelimelerini, bazen de gazelin tamamını değiştirmiştir (Bunların en açık misali için (Bk. Gazel, 7ab, 144ab, 313, 346ab farklarına)². Kelime değişikliklerini çok tabîî bulduğumuz için bunların üzerinde durmıyacağız, yalnız bir örnek vermekle yetinmek istiyoruz “itibar” kelimesini yazdıktan sonra uygun bulmamış, sonradan, o kelimeyi, değiştirerek “reh-güzâr” yapmıştır (Bk. Na’t2/16)³.

Nailî-i Kadîm’in münakkahiyet ve icaz derdi ve sevdası âdeta, şiirlerinin anlaşılmasına engel olacak bir dereceye varmış, Muallim Naci’nin dediği gibi, sözün letafetini kaçırmıştır. Bazı beyitleri ta’kide (anlaşılmaz, düğümlü söz) örnek olmuştur⁴. Biz de bu kandayız. Meselâ, “zamanın şeriki olma” veya “zamana şerik olma” demesi lâzımken “zamânın olma şerik” demiştir (Bk. Na’t 4/26). Bu örnek, şivesizlik için de ileri sürülebilir, fakat şair, münakkah söylemek için bu ta’kide düşmüştür⁵. Meselâ şu beytinde, hem ta’kid vardır, hem de mısralar birbirini tamamlamıyor, tersine başka başka şeyler anlatılmak isteniyor gibidir; ya da aradan bazı mısralar düşmüş hissini veriyor

¹ *Gâhî tarab ki lâzıme-i lûtf-ı meşrebi*
Rindâna meyl ü ehl-i riyâdan nüfûr olur
(Kaside, 32/15.)

² Bu farklar, ancak, Nailî Divanının, hazırlamış olduğumuz tenkitli nüshasında, bütün divan yayımlandığı zaman görülebilecektir.

³ *Verir esâs pül-i çarha bād-ı fitne-şikest*
Bu cilve-gâha ne menzil ne reh-güzâr kalur
(Na’t, 2/16.)

Gerekeni de, her halde, *itibar* değildir; *itibar* kafiyesini ise bir kaç mısra önce kullanmıştı :

Ne denlu rağbete şâyân olur metâ’-ı emel
Bu kârgâh-i harâba ne i’tibâr kalur

(Beyt, 12)

Menzil ile *reh-güzâr* uygun düşer; *menzil*’in *itibar* ile ilintisi, *reb-güzâr*’a olan ilintisinden, çok uzaktır.

⁴ Bak. Muallim Naci, *Esami*, S. 312.

⁵ *Vücûdun etme mülevves zamânın olma şerik*
Hemîşe sevb-i tefâhürle âb u tûbında

(Na’t 4/26.)

insana¹. Şu beytinde de olduğu gibi². Mu'ciz söyleyeceğim diye bu kadar zahmet çekiyor; fakat şiirlerinin anlaşılmasını güçleştirdiğinden başka, anlaşılmağına sebep oluyor³. Bazen de münakkahiyet tutkusu onu ihâm-ı kabihe bile düşürür: ta'lik kelimesi etmek ile kullanılır, kılmak ile kullanılmaz. Bu yüzden “ایت et Nâilî” demek zorunda kalmıştır⁴.

Nailî-i Kadîm'de eksik cümleler de çoktur, onları bizim bütünlememiz gerekmektedir. Yalnız kanımızca bu hiç de kusur değildir, hattâ bir üstünlük, bir artam sayılmalıdır (Bk. gazel 293/4, 5; 304/1...)⁵ Kimilerine göre bunlar ta'kide de örnek gösterilebilir, fakat, biz bu düşüncede değiliz.

¹ *Ruhların pür tâb gördükçe letâfet kesb eder
Şebnem-i gül-berk-i rüyundur dil-i meyyâlimiz*
(Gazel, 155/2).

(Bu beyitte, sevgilinin yanaklarını ter ü taze gördükçe letafet kazananın ne olduğu belirtilmiyor. Bu artık bir özdeyiş gibi olmaktan çıkıyor, anlaşılmağına örnek oluyor).

² *Gurûr-u hüsn edeli yâri nâzdan fâriğ
Sükûn-ı aşk ile oldum niyâzdan fâriğ*
(Gazel, 189/1).

“Sevgili, güzelliğine mağrur olarak nazdan vazgeçtiğinden beri..” anlamına mı gelmektedir? Bu anlamın çıkarılması için başka türlü söylenmesi gerekirdi. Buna da eskilerin dediği gibi noksan-ı tefehhüm (anlama eksikliği, anlayamamak) diyemeyeceğiz, noksan-ı tefhim (eksik anlatmak, anlatmada eksiklik, anlatamamak) demek daha doğrudur).

³ *Ne söylesün görüp ol şuhu Nâilî uşşâk
Değer mi âhdan el ruhsat-ı niyâz olmak*
(Gazel, 195/5.)

⁴ *Et Nâiliyâ kârını âh-ı dile ta'lik
Dâmân-ı nikaab-ı ruh-u cânâna dokunma*
(Gazel, 323/6)

Etmek kelimesi *itmek* ایتmek yazılırdı. Son zamanlara dek de bu kelimenin ilk hecesi “i”ye yakın okunurdu. Anadolu hâlâ da böyle söylemektedir. *Etmek* fiilinin emir kipi *et* (yani *it* ایت) köpek anlamına gelen *it* gibi yazılırdı. Okunmak şöyle dursun yazılışı bile köpeği hatırlatmaktadır ki, bu, bir divan şairi için büyük kusurdur.

⁵ *Edâ-yı şükrü güzeller muhâldir der imiş
Firâk-ı dem-be-dem ü vasl-ı gâh gâhımızın
Bu iddi'âda ise Nâilî o zâlimler
Kalur kıyâmete şekvâsı dâd-hâhımızın*
(Gazel, 293/4-5).

Bu konu biraz da öznelleşti, ya da öyle bir eğilim gösterdi; onun için böyle bir konunun derinliğine dalmak bilimsel bir incelemenin kapsamından çıkacağı için, bu soruna ve düşüncelere burada son veriyoruz.

Nailî süslü söyleme özenine de çok düşkündür. Na'tleri ve kasideleri inceden inceye gözden geçirilecek olursa, bu özenti ve yapmacıklık elle tutulur bir şekilde kendini duyurur. Her ne kadar kendisi şiirinin tekellüf kabul etmediğini ve şiirine i'tina etmenin ne olduğunu bilmediğini söylerse de¹ bu doğru değildir. Özenti olmadığını söylediği gazeli (Bk. gazel, 150) okunacak olursa, tekellüfün (özentinin) ta kendisi de bu gazelle beraber okunur, içimize işler². Nailî gazellerinde yek-âvâz (bir ahenk ve ses bütünlüğü) oluşa önem vermişse de, yek-âhenk oluşa (yani anlam bakımından birliğe) hemen hemen hiç önem vermemiştir. Divan Edebiyatı'nda zaten buna uyulmazdı. Hattâ Nailî, tertipleri uygun düşebilecek gazelleri bile tertibe sokmak lüzumunu duymamıştır. Şairin kasden önem vermediği bir nitelik üzerinde durmak ise pek doğru olmasa gerektir.

*Yulda bir kerre gözük kaailiz ey mâh bize
Yeter eğlence hayâlin geh ü bî-gâh bize
(Gazel, 304/1.)*

Bunun gibi bir çok örnek gösterebiliriz. Her büyük şairde olduğu gibi Nailî'de de eksik cümleli şiirler çoktur. Bir bakıma şiirin güzel oluşunun nedenlerinden en önemlilerinden biri de bu özelliğten yararlanmış olmasındadır.

¹ *Şatranc-bâz-ı nat'-ı kemâliz ki Nâilî
Etmez kabûl tarh-ı tekellüf zemînimiz
(Gazel, 150/5.)*

*Benim ol şâ'ir-i sâhir ki Nâilî şî'rim
Olursa mu'ciz eğer i'tinâ nedir bilmem
(Gazel, 219/7.)*

² *Etmiş ne çâre hükm-i sevâd-ı cebînimiz
Kâlâ-yı aşk-ı yâre fedâ nakd-i dînîmiz
Gördükçe yâri kim kaçar âh etmeden eğer
Şâyeste olsa nîm-nigâha enînimiz
Yâ nevk-i hancer-i müje yâ tab-ı turredir
Bu dehr-i bi-sebâtta câ-yı güzînimiz
Aldıkça bû-yı sünbülünü tâze can bulur
Âh-ı dil olsa da nefes-i vâ-pesînimiz
Şatranc-bâz-ı nat'-ı kemâliz ki Nâilî
Etmez kabûl tarh-ı tekellüf zemînimiz.
(Gazel, 150.)*

Nailî'nin sanatçı kişiliğinin oluşumunda Nef'î'nin önemli bir rolü vardır. Zaten kendisinden sonra, kasidesinde, daima taklid olunan o büyük şair, Nailî'ye çok etkide bulunmuştur. Zamanı da bunu böyle kabul etmiştir (Bk. Güftî, Teşrifatü-ş-Şuara, N harfi). Güftî, Nailî'yi "Nükte-şagird-i Nef'î-yi merhum" diye tarif eder ki, gerçekten çok mükemmel bir anlayış ve anlatıştır. Nef'î'ye karşı hayranlığını ona bir gazel-i müzeyyel yazmakla gösterdiği gibi¹, Sultan-Zâde Semîn Mehmet Paşaya yazdığı kasidesinde de Nef'î'nin bir beytini tazmin etmiştir². Fakat şunu da itiraf etmek lâzımdır ki, Nef'î ne kadar tabî'dir, ne kadar görkemli ve ne kadar eşsiz bir âhenge sahiptir. Halbuki Nailî'yi ne yazık ki o kadar övemiyeceğiz. Her ne kadar devrinin en önemli kasidelerinden biri ise de, onu, Nef'î ile karşılaştırmanın imkânı yoktur. Nailî'de Nef'î etkileri çok açıktır; kaside ve na'lerinde tamamiyle onu

¹ *Yıldı bir kerre görün kaailiz ey mâh bize
Yeter eğlence hayâlin geh ü bî-gâh bize
Nükte-i sırr-ı lebinde olamaz rûh-u Mesîh
Mahrem-i halvet-i râz-ı dil-i âgâh bize
Erdi bir mertebeye za'f-ı ten-i zerd ü nizâr
Keh-rübâkârın ider istese bir kâh bize
Görünür pîş-rev-i kaafîle-yi kâ'be-yi aşk
Tîh-i hayrette kalan âşık-ı güm-râh bize
Oldu esbâb-ı tarab hûn-u ciğer nûş edeli
Mutrib-i nâle ile zemzeme-yi âh bize
Nailî baht-ı siyeh-kâra müdârâ güçtür
Sâzkâr ola meğer âh-ı seher-gâh bize
Etmezüz âh-ı seher-gâha da minnet olsa
İltifât-ı nazar-ı mürşid-i âgâh bize
Vahy-perdâz-ı suhan Nef'î-yi sâhir ki olur
Her sözü âyet-i mu'ciz gibi dil-hâh bize
Ceşher-i rûh-u suhan kim görünür mertebede
Sâhe-yi arşda Cibrîl ile hemrâh bize
Tengnâ-yı dü cihan râh-zen olmaz etse
Himmetin pîş-rev ol ârif-i billâh bize
Tâ ki a'dâya ola bezm-i gam-engîz-i hased
Feyz-i ikbâl-i neşât ile tarab-gâh bize
Ömrün efzûn ede Hak hem ola ol feyz-i neşât
Çâre-sâz-ı gam-ı pey-der-pey-i can-kâh bize*
(Gazel, 304.)

² *Zîr-i ankâ-yı şükûhunda felek bir beyza
Keff-i mîzân-ı vakârında zemin bir miskal*

Beyti Nef'î'nin Vezîr-i Azam Mehmet Paşa vasfında yazdığı bir kasidesindedir (Kaside, 13/38).

taklid etmiştir. Hattâ Nef'î'nin "sözüm" na'tinde yaptığı gibi, Nailî de, na'tlerinde, Peygamberden ziyade kendini övmeyi uygun bulmuştur. Nef'î' de lâfızlar mâna ile kaynaşmıştır; halbuki Nâilî'nin kasidelerini, onunkilerle kıyashyacak olursak lâfız kalabalığından ibâret olduğu görülür (Bk. kaside 17, 19, 31, 32...)¹. Bilhassa Hafız Mehmet Efendi vasfındaki kaside kuru lâf kalabalığından başka birşey değildir². Meselâ "gelen" redifli kasidesindeki "aks" insana çok zoraki geliyor, vezin doldurmaktan başka birşey olmadığı hemen bir bakışta anlaşılıyor³. Nailî, Nef'î'nin sözlerinden intihallerde bile bulunmuştur; fakat buna intihal demekten ziyade faydalanmış, ya da, başka bir ifade ile, tekrar etmiştir demeliyiz. Her ne söylersek söyliyelim edeb kitaplarının sirkat dedikleri şeyden başka birşey değildir bu. Her ne kadar "çoğaldı düzd-i suhan" diye başkalarından şikâyet ediyorsa da⁴, kendisi de intihallerden yararlanmaktan vaz geçememiştir.⁵

¹ Kasidelerin tamamını ancak divanını yayımladığımız zaman görmek ve karşılaştırmak mümkün olacaktır.

² *Zihî mahdüm-ı âlî-kadr kim pākîze gevherdir
Kerem mu'tād-i zî-şân u kerim-i lûtf yâverdir*
Matla'lı kasidedir ki, 41 beyittir (kaside 28).

³ *Sâz-kâr-ı din ü devlet kâr-sâz-ı memleket
Ma'delet-perver Hıdıv-i dâd-güsterdir gelen*
(Kaside, 12/10).

⁴ *Çoğaldı düzd-i suhan Nâilî bu kişverde
Metâ'-ı nazm ise mânend-i müşk-bü düşmen*
(Gazel, 247/5).

⁵ Nef'î'den intihaller :

1 – *Sensin ol âlem-i pür hikmet ü dâniş ki kader
Levh-i mahfûz-u zamîrinden ider ahz-i me'al*

beyti (kaside 13/41) Nef'î'nin "Sözüm" redifli na'tindeki :

*Her ne söylersem kazâ mazmûnunu isbât eder
Anı bilmez kim hitâb-ı imtihânîdir sözüm*

beytinden aynen alınmış, fakat daha kötü söylenmiştir.

2 – *Ma'anî hüsn-i ta'bîrimde hayrandır ki endişem
Eder bin puhte ma'nâyı fedâ bir lâfz-ı hâm üzre*

beyti (Kaside, 31/44) Nef'î'nin :

*Söz müdür ol ki çep ü râst düşe ta'bîri
Niçe ma'nâ-yı dürüstün boza bir lâfz-ı sakîm*

beytinin daha kötü ve anlaşılmaz söylenmesinden başka bir şey değildir. "Üzre" redifli bu kaside de, Nef'î'nin III. Ahmet vasfında söylemiş olduğu :

Sayın üstadımız Fuad Köprülü, Nailî'nin, İran şairlerinden Şevket'in etkisi altında kaldığını söylemektedir. Bizim kanımızca buna ilâve edilmesi gereken (bilhassa gazelde) başka İran şairleri de vardır ki, Hind-İran tarzını (yani Sebki Hindî dedikleri tarzı) meydana çıkararak şâirlerdir. Nailî, bunlardan bazılarını kasidelerinde zikr etmiş, onlardan üstün olduğunu ileri sürmüştür. Kasidelerinde Enverî'nin etkisi inkâr edilemez. Ondan faydalandığında şüphe yoktur. Yalnız bütün bu saydıklarımızı geçmiş bulunan, kaside tarzının en büyük ve eşsiz üstadı Nef'î, bütün bu etkilerin tek kanalıdır. Oadaki bu bütünlük ve onun açık etkileri, Nailî'nin taklit çabası ortada dururken başka küçük etkiler üzerinde durmak yersizdir. Kaside'de ustası, üstadı Nef'î'dir. Nef'î'nin etkileri yanında diğer etkiler önemsizdir. Zaten kendisi de bunu bir çok şiirlerinde ima etmiş, açıkça da kabullenmiştir. Nailî, gazelde bizim şairlerimizden de müteessir olmuştur. Bilhassa rindane ve şuhâne gazelleri Şeyh-ül-İslâm Yahya Efendi kanalı ile Bakî'ye dayanır. Nailî, ilk şiir örneklerini, denemelerini verdiği zamanlarda, şöhretini iyiden

*Bahâr erdi yine düştü letâfet gülsitân üzre
Yine oldu zemînin lûtfu gâlip âsmân üzre*

matla'lı kasidesinin bir taklididir.

3 – *Düşerdi her ser-i müyüna zülfünün bin dil
Sayılsa âşık-ı âşüfte-hâli suhfînin*
(Gazel, 295/4.)

*Yok âh-ı Nâilî de haber söyle ey nesîm
Tahrîk-eden o zülf-ü perîşânı sen misin*
(Gazel, 269/5.)

keyitleri :

*Zülfüne kalsa perîşân eylemezdi dilleri
Anı da tahrîk eden bād-ı sabâdır neylesün*

beytindeki hava ve anlamın aynıdır.

Öteki yararlanmalar ve intihallere gelince :

4 – *Hâsıl budur ki âr-ederiz birden anmağa
Eşhâs-ı rûzgârı seg-i Necm-i Dîn ile*
(Kaside, 22/13.)

“Bir köpek Necmüddin-i Kübrâ'nın bakışıyla mutlanırsa köpeklere baş olur” anlamına gelen :

شد سگی منظور نجم‌الدین سگانرا سروراست

mısrandan alınmıştır.

Bu beyit ve mısra ile şu olaya telmih edilmektedir: Necmüddin-i Kübrâ bir gün bir yerden geçerken, orada bulunanlardan biri “Şeyh acaba köpeklere de baksa, köpek-

iyiye kurmuş ve kabul ettirmiş bulunan Yahya Efendi'nin, bu değerli genç şaire önderlik edeceği pek tabiidir. Nitekim Yahya Efendi'ye takdim ettiği iki kasidenin nesiblerinin çok açık, hattâ perde-bîrûnâne denilebilecek kadar açık olması da bu kanımızı kuvvetlendirir¹. Yahya

lerde bir değişme olur mu?" diye hatırlıdan geçirmiş. Şeyh bunu keşfetmiş, bir köpeğe bakmış. Köpek cezbelenmiş ve öteki köpekler onun başına üşüşmüş.

5 – *Giryeyle çeşmi pāk ederiz baksa cāhile*
Esbāb-ı ihtisāmı dirāz āstīn ile

beytiyle (Kaside, 22/14) Molla Cami'nin: "Gözün, yabancınn yanağından cünüp olunca, ona pişmanlık ağlamasından guslettir"

چشمتم چو جنب شد زرخ نامحرم
غسلش تو زگریهٔ پشیمانی ده

anlamına gelen beytini hatırlatmaktadır.

6 – *Şîr-i vegā ki būs-ı rekābıyle fahreder*
Hurşîd-i tâc-dār Kızılârslan gibi

beyti (Kaside, 15/24) Zahir-i Faryabî'nin: "Kızılarslan'ın üzengisini öpsün" diye, düşünce, dokuz kat feleği ayağının altına alır:"

نه کرسیء فلک نه د اندیش زیر پا
تا بوسه بر رکاب قزل آرسلان دهد

anlamındaki beytinden alınmıştır.

7 – *Sitem ki hulkune bîgānedir hakikatte*
Ger olsa giryekünan küşe-gîr-i dāmānî
Olurdu sûret-i hālî mukaarin-i tehzîb
Ederdi ahsen-i ahlîka arz-ı rüchānî

Beyitleri (Medhiyye, 6/46-7) Mevlâna'nın olduğunu sandığım: "İlete dokunsa deva olurdu, küfrü tutsa tam bir şeriat olurdu" anlamındaki

هرچه گیرد علتی علت شود
کفر گیرد کاملی ملت شود

beytinden alınmış olsa gerektir.

¹ *Hayl-i rindānu perîşān etti zühdün āfeti*
Döndürüp nakd-i şekîbe māye-i cem'ıyyeti

ve

Bihamdi'l-lâh felek dâim nizâm-ı intizâm üzre
Sipihrin devri sâbit merkez-i nün-u nizâm üzre

matlâhı kasideler.,

Efendi'ye yazdığı gazel-i müzeyyelerde bu şuhâne edâ kendini göstermektedir¹.

Bütün bu tenkidler, itirazlar ve tahlillerden sonra Nailî'nin önemine gelelim: Fakat bu iş o kadar güç ki, sanıyoruz, Nailî Divanı'nın dikkatle okunmasını sağlık vermekten başka bir şey yapamıyacağız. Nailî'nin na'tlerinde ve kasidelerinde yapmacık sanathı ve özentili olduğunu söylemiştik. Samimiyetten uzaktır. Kaside ve na'tlerinde sanat gösterisi yapmaktan ileri gidememiştir diyeceğiz nerdeyse; yer yer, çok güzel beytleri de vardır. Meselâ "O dem ki" ve "Sen" diye başhyan beytleri cidden samimî ve güzeldir². Son derece âhenkli olan "Dilim" redifli na'tinde ise mâna yoktur; âhenkli olduğu oranda söz kalabalığı ve mânasızlık vardır. Maalesef bununla birlikte gayet âhenkli, temiz, selis ve mu'ciz bir nazmın önünde bulunduğumuzu sanır ve kendi

¹ *Dil-i mecrüh olalı ol dür-ü şeh-vâra sadef
Reşkeder eşkime dür çeşm-i dürer-bâra sadef*

ve

*Çâk etti câmesün atılup cüybâra gül
Benzer ki yandı âteş-i âh-ı hezâra gül*

matlalı gazeller.

² *O dem ki müstenidân-ı amel o bâdiyede
Fütâde-i leked-i 'ucb u i'tibar kalur
O dem ki hatve-i evvelde bîm-i lâğziştin
Reh-i sırâta ol fırka ehl-i nâr kalur
O dem ki merkez-i hayrette ol belâ-keşler
Hezâr töhmet ile düzahî-şi'âr kalur
O dem ki pîş-i ilâhîde ol siyeh-diller
Misâl-i nokta-i mevhûme bî-karâr kalur
O dem ki defter-i a'mâl-i seyyiât-ı ümem
Birün-ı dâ'ire-yi nokta-i şümâr kalur
O dem ki dest-i şefâ'atte ol garîblerin
Sevâd-nâmesi mevkûf-u i'tizâr kalur*

ve

*Sen ol Habîb-i Hüdâsın ki rûz-u mahşere dek
Senâsı mücib-i gufrân-ı girdigâr kalur
Sen ol mukarrib-i der-gâhsın ki pây-e-i arş
Ulüvv-ü şân-ı şerîfinle üstüvâr kalur
Sen ol mükerrem-i Levlâksın ki hâk-i rehin
Ser-i Melâike'de tâc-ı ifihâr kalur
Sen ol şeref-dih-i Mi'râcsın ki mahdemine
Harîm-i Arş-ı İlahî ümîd-vâr kalur*

(Na't, 2/40-45, 47-50.)

kendimize, kusurun, anlayışımızda olduğunu nerede ise itiraf ettirmek mecburiyetinde kalırız. Bu na'tde bir şey var gibidir. Bizi sarar, sürükler. Belki de bu anlaşılmama güzelliğidir.

IV. Sultan Mehmet için yazdığı Edirne vâsfindaki "Gibi" redifli kasidesi bir şâh-eserdir. Zaten bu şiir onun olgunluk zamanının ürünüdür. Her beyti başka bir teşbih ile süslenmiştir. Teşbihler nâdide, zarif ve şairânedir. Kaside selâset, fesâhat, münakkahiyet ve i'câz örneğidir. Denilebilir ki, hiçbir kasidesine benzemiyen bir özelliği vardır bu kasidenin¹. Ondan sonra gelen ve aynı padişah için yazılan "Şikâriye" de aynı derecede sanattır². Salih Paşa vâsfindaki "Değildir" redifli kaside de bir büyük şairin eseri olduğunu ilân eder³. Fazıl Ahmed Paşa vâsfindaki "Hoş geldin" redifli kaside ile biraz fazlaca özenilmiş, musanna' ve mütekellif bir kaside olan "İle" redifli kaside de şâirin değerine birer kanıttır⁴, Defterdar Zâde vâsfindaki "Kalem ki" diye başlıyan kasidesinin teşbibi ne kadar güzeldir, kalem hakikaten Nail'nin eline yakıştığı gibi tasvir edilmiş, konuşturulmuştur⁵. Defterdar Ahmed Paşa vâsfindaki kasidenin nesîbi de ayrı bir güzellik taşımaktadır⁶. Şeyhül-İslâm Yahya Efendi

¹ *Hurrem şitâda şehr-i Edirne cinan gibi
Sârî letâfeti ten-i hâkiye can gibi*

Matlalı kaside.

² *Sultân-ı âlemin dem-i geşt ü güzârıdır
Şeh-bâz-ı devletin yine vakt-i şikârıdır*

Matlalı kaside.

³ *Ey dil yerin ol zülf-ü semên-sâ mı değildir
Âşüfteliğin kaabil-i inhâ mı değildir*

Matlalı kaside.

⁴ *Ey nesîm-i seher-i müjde-resan hoş geldin
Vey peyâm-âver-i destür-u cihan hoş geldin*

ve

*Evvel enîs idik dil-i zâr u hazîn ile
Şimdi vatan garîbiyüz âh u enîn ile*

Matlalı kasideler.

⁵ *Kalem ki zemzeme-perdâz-ı bezm-i ma'nâdır
Medîha-senc-i semiyî-i Habîb-i Mevlâdır*

Matlalı kaside. Kalem tasvirlerini karşılaştırmak için (bk. s. 299, not, 2).

⁶ *Yetiş ey bād bulun yâre peyâmımda benim
Tâb yok süz-u dile bâl-i hümâmımda benim*

Matlalı kaside.

vasfındaki “Üzre” redifli kaside de pek mânalı olmamakla beraber güzel bir ahengi, güzel bir nesîbi, gayet nefîs şûhâne bir teşbîbi vardır (Bk. kaside 31)¹. Şeyh-ül-İslâm Sun'î-Zâde'ye yazılan Kaside Nailî'nin son yazdığı kasidelerinden biridir. Bu kaside, şiir gücünün ve kabiliyetinin en üstün bir durumda olduğu bir devre rastlar. Siyah elbiseli kalem ne olaganüstü tasvir edilmiştir. Âdeta Nailî'nin elindeki kalem canlanmış ve şairin kendi kendisini çizmiştir². Nailî'nin gelişmesini

¹ *Bi-hamdil'l-lâh Felek dâ'im nizâm-ı intizâm üzre
Sipihrin devri sâbit merkez-i nûn-u nizâm üzre*

matlalı kaside.

² Karşılaştırma için kalem teşbiblerini yazıyoruz :

*Ey kilk-i siyeh-câme eğerçi dü zebansın
Ammâ ki hasek-rîz-i reh-i keçrev-i şansın
Cüft olsa zebânın siyeh olsa nola câmen
Câsüs-ı serâ-perde-i tahkîk u gümansın
Cârî ise hükmün nola efvâc-ı sûtûra
Râyet-keş-i ma'nâ alem-efrâz-ı beyansın
İmâ-yı medîh-i hum-u ebrû-yı bütandan
Haclet-dih-i engüşt-ü hilâl-i ramazansın
Reh-yâfte-i gevher-i gencîne-i esrâr
Sermâye-i dih-i çârsu-yu cevheriyansın
Bî-nutk velî humm-ı devât içre Felâtun
Hâmüş velî velvele-endâz-ı cihansın
Gelsen 'urefâ bezmine Bercîs ü Aristo
Nâ-ehle karîn olsan eğer hîç medansın
Her cüzv-ü tirâşîdesi bir hancer-i ser-tîz
Ne keş-me-keş-i çarh ne muhtâc-ı fesansın
Sen cevher ü rîzan deheninden dür-ü ma'nâ
Manend-i sadef kân-ı güher gevher-i kânsın
Tahrîr için âsâr-ı dili muztarib olma
Gâhî ki ser-ender hum-u âgüş-u beyansın
Dâmen değil âgüş-u benan cilve-gehindir
Âhû isen âhû-yu Harem-perver-i cansın
Reşhinle döner her varakı sahne-i Çîn'e
Evrâk-ı Hatâyî'de ne dem katre-zenansın
Hâlî ise zihnî nola envâr ile pürsün
Hâsıl bu ki hem âyine hem âyine-dansın
Söyleşmedesin ehl-i ma'ârifle gönülde
Hâmüş-nedîm-i dil-i ma'nî-talebansın
Olmuş ten-i bârîkine bir delk-i siyeh-bâr
Dervîş semâ'ı gibi dâmen-bemiyansın
Dönmüş bedenî müya sararmış ruh-u âlin
Güyâ ki esîr-i teb ü tâb-ı yarakansın
Medd-i nefes-i ham-şüdeni nâl sanurlar
Benzer ki giriftâr-ı belâ-yı hafakansın*

gözlemliyebilmek için Defterdar-Zâde vasfındaki kasidesindeki kalem ile bu kasidesindeki kalem tasvirini karşılaştırmak gerekir (karşılaştır kaside 25 ile 33) ¹.

Cehrî idi zikrin nemed-i sebz ile hâlâ
 Mustağrak-u nûr-u siyeh-i halvetiyansın
 Bî-rengi-yi envâr-ı tayakkuzda kemâhî
 Ser-defter-i erbâb-ı tarîk-ı deveransın
 Gitmiş eser-i reng-i kesâfet bedeninden
 Âyîne-i hurşîd gibi gûyâ leme'ansın
 Eczâ-yı sühan kaalib ü endîşe dil-i sâf
 Sen kesb-i letâfetle ana rûh-u revansın
 Sebbâbe-i idrâk duyar cünbüşün ancak
 Can ma'ni vü elfâz beden sen darabansın
 Câyın ki olur tavk-ı benan mısır-ı hünerde
 Mikyâşçe-i Nîl-i seriyyü'l-cereyansın
 Te'sîr midâdında mıdır sende mi bilmem
 Ol dem ki rakam-dâşte-i hüsn-ü beyansın
 Neşşâf varaklar gibi levh-i dil ü cânâ
 Kâr etmede hem-hasse-i nahl-i belesansın
 Geh mihbereden çeşme-i dil-cü-yu hayâle
 Mîzâb-ı besâtîn-i ma'ânî vü beyansın
 Geh lüle-i ser-çeşme-i enhâr-ı ma'ârif
 Geh âb-ı hayât-ı suhane şâd-revansın
 Evsâfına bu matla'ı zeyleyledi tab'ım
 Kim sen dahi tahsînine big-şüde dehansın
 Her gâh ki ma'î varaka reşha-nişansın
 Şâ bâş ki revnak-şiken-i kâh-keşansın

ve

Kalem ki zemzeme-perdâz-ı bezm-i ma'nâdır
 Medîha-senc-i semiyî-yi Habîb-i Mevlâdır
 Kalem ki hâzin-i gencîne-i ma'ânîdir
 Senâ-güzâr-ı vekîl-i hazîne-pîrâdır
 Kalem ki hâce-i sâhib-serîr-i dâniştir
 O zât-ı muhteremîn hizmetinde ber-pâdır
 Kalem ki lûtfuna mevkûfdur benânımda
 Glîd-i kufl-güşâ-yı der-i temennâdır
 Kalem ki hâdim-i hizmet-güzâr-ı der-gehidir.
 O denlu çâbük ü çüst ol kadar sebük-pâdır
 Ki bād gibi geçer tut ki zîr-i pâyinde
 Sütür-u safha değil mevc-hîz-i deryâdır
 Zebânın anlyamaz Bû Alî vü Fârâbî
 Kalem ki Hürmüs-ü eflâk-i nazm u inşâdır
 Sezâ değil mi husûsâ bu denlu ta'rîfe
 Ki hem-zebân-i Aristo-yu hikmet-ârâdır

(Kaside, 33/1-29 ve 25/1-8).

¹ Kalem teşbibleri için bk. s. 298, Not, 2

Nailî duygularında çok ince, hayallerinde çok zariftir; ahengi yekâvazdır, kulağa çok hoş gelir, mazmunları yepyeni ve parlaktır, hayalleri bizi hayrete veya dehşete düşürmez, tersine, bir nezaket ve zerafet örneği gibi bizi sarar. Fikirlerini; duyuları ve duygularını ifade edecek kelimelerini pek iyi seçer. Hayallerinin zerafet ve letafeti, dilinin ince ve kıvraklığı Nedîm'in müjdecisidir. Bu söylediklerimizin delili için herhangi bir gazeline bakmak yeter (Bk. gazel 55/1, 58/1, 63, 269/5, 355/1, 373/1....)¹. Şiirlerindeki bu akıcılık sanki suyun akıcılığı gibidir. Fesâhat, belagat, selâset, münakkahiyet, ve i'câz onda yaradılıştan var gibidir (Bk. gazel 28, 32, 34, 76, 77, 83....)².

Hele onun yeni yeni mazmunlar buluşu, insanı şaşırtır, hayretlere düşürür, sonra da bu şaşkınlık ve hayretinizi hayranlığa döndürür. Meselâ "Hasret-terâne" "Tesir-bahş" ve "Arş-himmet" gibi ta'birlerin yüzlercesine onda kolayca rastlanır³.

Nailî aynı mânada, yanyana kullanılan, aynı lâfızlı kelimelerden de faydalanmasını boşlamamıştır. Bu suretle şiirine doyulmaz bir çeşni vermiştir (Bk. gazel 76/2, 77/1, 85/1, 2, 121/1, 124/1, 253/1, ve medhiyye 6/51)⁴. Hele her iki mısra'da da kullandığı şu çift kelimelerle elde ettiği

¹ Bundan önceki ve bundan sonraki sayılarımız hazırlamış olduğumuz eleştirili nüshaya göredir.

² Gazellerin matlaları.

³ *Hasret-terâne bülbül-ü gül-zâr-ı mihnetüz
Te'sir-bahş-i âh-ı seherdir safirimiz.*

ve

*Ol arş-himmetüz ki eder hâk-i pâ-yi yâr
Cibril'e secde-gâh-ı temennâ mesirimiz*

⁴ *Zemî-n-i dilde kim vakt-i hasâd-ı kişt-i mihnettir
Cerâhet tûde tûde dâğ hırmen hırmen olmuştur
'İzârın gül gül olmuş büseden dil dâğ dâğındır
Hased ol kârbân-ı aşka kim gül-çîn-i bâğındır*

*Târ târ-ı turre-i pür pîç-i cânânım mıdır
Harf harf-i nusha-i hâl-i perîşânım mıdır*

*Pâre pâre sîneler kat'î delilindir desen
Âlet-i dest-i kazâ şemşir-i müjgânım mıdır*

*Hırâş-ı sîne ki Ferhâd-ı aşk pîşesidir
O küh küh-u gamın berk-ı âh tîşesidir*

*Söyletüp nâz ile ruhsârını gül gül mü eder
Bilmeziz gül mü eder mey seni bülbül mü eder*

*Vücûd aks-i cemâlinle dâğ dâğ olsun
O Çâr-bâğ-ı mahabbet ko Heşt-bâğ olsun*

*Firâz-ı gül-bün-ü dilden ki nefha-güster olur
Çemen çemen eder âşüfte andelîbânı*

şiiyeti tarif ve tasvire imkân bulamıyoruz. Bu şiir ancak okunur, anlatılamaz. Bir duygulanma, sanki bir ruh vücudumuzu sarar, sevgilinin gelişi ihtimalile heyecanlanırsınız “acaba ve gelecek mi?, şimdi mi gelecek?... geliyor mu?” diye kendi kendimize sorarsınız. Bu içsel durumun heyecanı ve elemi bizi kapsar. Fakat nasıl bir elem; anlatılmaz, duyulur ancak. Son derece zevkli bir tath acı bütün ruhumuzu kaplar¹.

Nailî pek haklı olarak kendi değerine inanmış bir şairdir. Mahlâs beytlerinin çoğunda bu inancını tekrar etmekten kendini alamamış, şairlerin ve şairliğin geleneklerine uyup, öğünmüştür (Bk. gazel 57/5, 59/5, 63/5, 65/5, 68/5, 76/5, 75/7, 81/5, 88/5, 102/5, 108/5, 111/5, 114/7, 115/7, 198/5, 218/7, 242/7, 249/5, 280/7, 283/6, 284/5, 301/6, 339/5, 346/6, 349/5, 351/5, 370/6, 381/4, 5, 384/7). Hattâ mahlâsa bile lüzum olmadığını, adı olmadan da şiirlerinin anlaşılacağını, onlara damgasını vurduğunu söyler ki, hiç de yanlış değildir, gerçeğin ta kendisidir². Bir “tarz-ı has” sahibi olduğunu tekrarlar durur (Bk. 99/6, 177/7, 349/5, 351/5, 357/4)³.

Nailî'nin şiirlerinin çok ahenkli olduğunu yukarıda söylemiştik; fakat bu ahenk, yalnız fesâhat ve selâsetle temin edilmez, Nailî dış dünya ve onun izlenimleriyle iç âlemi birbirine kaynaştırır ve bu kaynaşmayı, şiiriyeti ile perçinliyerek elde eder (Bk. gazel 64, 126, 141, 160, 177, 179, 282 ve hemen her şiiri). Bu; tabiatın içimizle, içimizin dıştan aldığımız izlenimlerle uygunluğu, kaynaşmasıdır. Gözlem, izlenim ve duyular birleşerek, kaynaşarak duygulanma olur, önce kelimeler, sonra gizli bir dil, sonra da duygu ve düşünceleri anlatan bir dil olur.

¹ *Kadem kadem gece teşrîfi Nâilî yârin*
Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi.

² *Suhan ârî gerektir Nâilî temyîz-i mahlâsdan*
Bu dâniş-gehde zâta gâlib olmak nâm müşkildir

³ *Sözün ey Nâilî olmazsa da şâyeste-i tahsin*
Yine bir tarz-ı hâs-ı şühtur bir özge vâdîdir
Dil-i ferzâne bir uğratmamış semt ihtiyâr etmiş
İşitmiş Nâilî'den mülk-ü nazma yâd ayak basmış
Olsa eş'ârın aceb mi dil-pesend ey Nâilî
Tab'-ı pâkin pey-rev-i pâkîze-güyân olmada
Nâilî'nin nusha-i i'câz-ı ma'nîdir nola
İltifât eylerse yârân-ı safâ dîvânına
Bu tarz-ı hâs-ı dil-keşe taklîd ederse Nâilî
Tab'ın gibi bin sâhir-i ma'nî-turâz eyler yine

Nailî'nin belki en önemli taraflarından biri de iç hallerimizi kavramış olması ve o zaman için çok yabancı, anlaşılmaz ve iltifat edilmez bir tarz telâkki edilecek olan bu içsel belirtileri sezmiş ve ifade etmiş bulunmasıdır : biraz âşık ve heyecanlı tabiate sahipsek, her gördüğümüzü hemen severiz; bize yüz vermeyince de, şikâyet ederiz¹. Gönlümüzü kaptırdığımız kimseye sevdiğimizi söyleyebilir miyiz hiç? Fakat mahallesinden geçerken, her adım da bir, şikâyetler savururuz². Düşmanların kışkırtmasına uyup, sevdiğimiz güzel, herşeyden habersiz uyurken, biz yaygara ile, evinin önünden geçtik. Baktık ki bize aldırış eden yok, zâlim felek bizden tarafa değil, tası tarağı toplayıp çekildik³. İsteriz ki sevgiliye yazdığımız mektubun içine dökülüp mektupla beraber cânâna gidelim. Mektuplaşmak buluşmanın yarısıdır derler, bizse varlığımızın hepsini ona vermek ve böylece huzûra kavuşmak istediğimizden, rih gibi, ayrılık mektubuyla ona gitmeyi arzu ederiz⁴. Öyle zalim sevgililer vardır ki, bizi arkalarından koşturmaktan zevk duyarlar. Belki de bize ilgi duymuyor değildirler, ama ilgilerini açığa vurmazlar, yüz de vermezler; fakat bizden orada burada, bahsederler. Onların bu kötölemeleri bile bizimle ilgilerini kanıtlar, bu durum da, bizim için, lehimize yazılması gereken bir şeydir⁵. Sevgilimizin "sağ olsun o delikanlı benim bakışından helâk olmuştur" demesi bizim için hayatın ta kendisi olur⁶.

¹ Severiz gördüğümüz âfeti dil-ber diyerek
Başlarınız nâle vü feryâda sitim-ger diyerek

² Küyundan o şühun dil-i sevdâ ile geçtik
Her hatvede bir şekve-i bî-câ ile geçtik

.....

Dil verdiğimiz yâre nigâh-ı gazabından
Tasrîhe mecâl olmadı imâ ile geçtik

³ Ağyâra uyup eyledik âzürde segânın
Ol hâbda biz küyünü gavgâ ile geçtik

.....

Bu sâhade gördük ki değil hınk-i Felek râm
Nâ-çâr 'inân-ı dili irhâ ile geçtik

⁴ Eczâmızı hep rîk-i beyâbân-ı gam etsek
Cânâna giden nâme-i hicrâna dökülsek

⁵ Yüzüne bakmayup ağyâr yanında der imiş
Nâilî cevrim eyles mi tahammül görelim

⁶ Hayât-ı mahz idi bir kerre Nâilî'ye desen
Helâk-i reşk-i nigâhım değil mi sağ olsun

Bazı kimselerin güzel konuşmasından sonra onlara hemen vuruluruz¹. Hele onun hayalleri ile uykusuz geçirdiğimiz gecelerin sonunda biraz uykuya dalar, bir taraftan bir tarafa dönerken, ya da, sabahın ilk aydınlıklarında uyanır gibi olur olmaz hemen onun heyecanı ve özlem dolu hayalleriyle dolup taşarız. Bazen aşktan coşar, bazen de kuvvetimiz, irademiz kalmaz, güçsüz düşeriz; hem ahdan çekinir, hem de âh eder inleriz (Bk. Rübâî 4)².

Bu iç duyularını, duyularımızın davranışlarımıza etkisini de, Nef'î'den almıştır³. Görülüyor ki Nef'î yalnız kasideleriyle değil, gazellerindeki duygusal içliliğiyle de Nailî'ye etkide bulunmuştur.

Nailî-i Kadîm'in uslûbu, zamanında takdir edildiği gibi, sonradan da beğenilmiş, özellikle XIX. yüzyıl şairlerimizden Leskofçalı Galip, Hersekli Ârif Hikmet, Yenişehirli Avni ve Namık Kemal Bey'ler tarafından taklid edilmiş, nazireler söylenmiş, onun gibi mümtaz ve münakkah yazmaya özenilmiştir⁴. Muallim Naci'nin Nailî hakkındaki şu sözleri çok yerindedir: "İntihâb-ı mezâmîn, tenkîh-ı elfâzda birincidir, bazan intihabda, tenkîhde ileri gider, sözün letâfetini kaçırmaz. Bazı beyitleri ta'kîde nümûne olur". Bu sözün, nihayet, çoğunu acemilik devresinde yazdığı sayılı şiirleri için, doğru olduğunu kabul etmemiz lâzımdır. Bu kadar büyük bir dîvan içinde, elbette, bazı hatalar bulunacaktır. Sonra bu hataların çoğunluğunu câize için yazdığı kasidelerle ilk şiirlerinde bulmaktayız. Bazıları dalgınlık eseri, bazıları zamanın ve hattatların bozması olabileceği gibi, ilham perisi de her zaman aynı derecede güzel lûtuflarda bulunmaz.

Nailî-i Kadîm, edebiyatımızın en önemli kişilerinden biridir. Zamanında takdir edildiği gibi, sonrakiler tarafında da taklid edilmiştir. Biz şimdi onu nasıl hayranlıkla okuyorsak, bizden sonrakiler de, anlarsalarsa, aynı zevkle okuyacak, belki bizim bulamadığımız güzellik ve özellikleri bulup çıkaracaklardır.

¹ *Eyledin Nâilî'yi şive-i güftârın ile
Hayret-âlûd-u gamın şifte-i evârın*

² *Fikr-i hatar-ı âh-ı seher-gâh ederiz biz
Mir'ât-ı hayâlin ki nazar-gâh ederiz biz
Geh aşk ile bî-tâb oluruz geh pür tâb
Hem ahdan ihtirâz u hem âh ederiz biz*

³ *Demek güç saklamak güç gamzeden hâl-i dil-i zârı
Yazıklar ana kim bir böyle sevdâdan müberrâdır*

⁴ Bu şairlerde Fehîm-i Kadîm, Vecdî, Nabî, Nedîm etkileri de çok açık olarak görülmektedir.

S o n u ç

Nailî XVII. yüzyıl şairlerimizin ustalarındandır. Yeni yeni konular, düşünüler, söylenmemiş ve işlenmemiş mazmunlar, hatıra gelmeyen zarif ve ince hayaller bulur, onları anlatabilecek kelimelerin en ahenklerini, en güzellerini seçer, okuyanlarını nüktelerle, duygularla büyüler. Sözlerinde seçkinlik, münakkahiyet ve kendisinin haklı olarak öğündüğü, i'câz vardır. Gazellerin pekazı, beş beyitten fazladır. Öteki şairler gibi o da hem kaside, hem de gazelde, Nef'î'nin etkisi altında kalmıştır. Nef'î'yi taklit eden kasidelerinde epeyce muvaffak olabilmıştır. Devri şairlerinden Güftî, mizah, güldürmek ve alaya almak için yazdığı, Teşrifat-üş-Şüara' adlı Tezkire'sinde Nailî-i Kadîm için şöyle der :

<i>Rûzgârın edîb-i meh-nesebi</i>	<i>Birisi dahi Nâilî Çelebî</i>
<i>Semt-i nazmın tamâm meşgûli</i>	<i>Sâye-perverde-i Stanbuli</i>
<i>Olmada ser-hat-i cerîde-i şan</i>	<i>Şâh-ı devrâna kâtib-i dîvan</i>
<i>Mülk-i Rûm'un edîb-i mümtâzı</i>	<i>Âlemin şâir-i suhan-sâzı</i>
<i>Tab'ı iklim-i nazma köhne-hücûm</i>	<i>Nükte-şâgird-i Nef'î-yi merhûm</i>
<i>Kalem aldıkça destine fi-l-hâl</i>	<i>Pür olur levh-i vâridât-ı hayâl</i>
<i>O suhanver ki eylese meselâ</i>	<i>Zihni tevcîh-i nükte-i garrâ</i>
<i>Olmadan bahr-i fikri mevc-engîz</i>	<i>Ola gevherle sâhili lebrîz</i>
<i>Bu kadar mu'cizât-ı vahy yine</i>	<i>Çok mu peygamber-i tahayyülüne?</i>
<i>Eydür ol şâir-i kaza-hikmet</i>	<i>Eylemez da'vi-yi ulûhiyyet.</i>

Bu sözler Nailî'yi ve şairliğini özetlemiştir. Nailî, Nef'î'den başka, gazelde, Şeyh-ül-İslâm Yahya ve Bâkî'nin de etkisi altında kalmıştır. İran şairlerinden Şevket, Tâlib ve Sebk-i Hindî denilen tarzın şairlerinden müteessir olmuştur.